

Zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs

Over de verbanden tussen schoolkenmerken en de mogelijkheden van reguliere scholen om passend onderwijs voor zorgleerlingen te realiseren

@MOMO

Aïsha Udondek

Juni 2011

Utrecht

Zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs

Over de verbanden tussen schoolkenmerken en de mogelijkheden van reguliere scholen om passend onderwijs voor zorgleerlingen te realiseren

20 juni 2011, Utrecht

Eindschrijftie ter afronding van de Master Bestuur en Beleid

Departement Bestuurs- en Organiseratiewetenschappen

Universiteit Utrecht

Aïscha Udondek

Studentnummer: 3627381

Vaillantlaan 465

2526 AB Den Haag

Begeleider: Prof. Dr. M.J. Trappenburg

Tweede lezer: Dr. W.E. Bakker

Inhoudsopgave

<u>Voorwoord</u>	<u>5</u>
<u>1. Inleiding</u>	<u>6</u>
1.1 Aanleiding	7
1.2 Introductie	7
1.3 Doelstelling	10
1.4 Vraagstelling	10
1.5 Deelvragen	11
1.6 Leeswijzer	12
<u>2. Relevantie</u>	<u>13</u>
2.1 Maatschappelijke relevantie	13
2.2 Wetenschappelijke relevantie	17
<u>3. Theoretisch kader</u>	<u>19</u>
3.1 Historische ontwikkeling	19
3.2 Heroverweging Passend Onderwijs	23
3.3 Schoolkenmerken en de handhaving van zorgleerlingen	25
<u>4. Methoden en technieken</u>	<u>31</u>
4.1 Afbakening onderzoek	31
4.2 Onderzoeksvariabelen	32
4.3 Onderzoeksmethode	33
4.4 Betrouwbaarheid en validiteit	39

<u>5. Resultaten</u>	<u>42</u>
5.1 Sociaaleconomisch milieu	42
5.2 Denominatie	47
5.3 Onderwijsniveau	52
5.4 Didactiek	56
5.5 Handhaving zorgleerlingen per categorie	59
5.6 Algemene observaties	66
<u>6. Conclusie</u>	<u>70</u>
6.1 Deelvragen	70
6.2 Onderzoeksvraag	73
<u>7. Discussie</u>	<u>74</u>
7.1 Discussie resultaten	74
7.2 Reflectie onderzoeksproces	75
<u>8. Aanbevelingen</u>	<u>76</u>
8.1 Aanbevelingen voor beleidsmakers	76
8.2 Aanbevelingen ten behoeve van verder onderzoek	78
<u>9. Samenvatting</u>	<u>80</u>
<u>Bronnenlijst</u>	<u>81</u>
<u>Bijlage – vragenlijst zorgcoördinatoren (digitale versie)</u>	<u>84</u>

Voorwoord

Dit document is het eindproduct van een zeer leerzaam jaar. Vanwege mijn toenemende interesse in het publieke domein en de ontwikkeling van overheidsbeleid heb ik na mijn bachelor Oudheidkunde de overstap gemaakt naar de Master Bestuur en Beleid. Het bleek een grote stap, van een historische opleiding naar een sociaalwetenschappelijke. Desondanks heb ik mijn draai aan de USBO snel gevonden, mede dankzij mijn medestudenten en de coördinatoren van de masteropleiding. In dit ene jaar op de USBO heb ik enorm veel geleerd, meer dan ik in een dergelijk tijdsbestek voor mogelijk had gehouden.

Binnen het publieke domein gaat mijn interesse met name uit naar jeugdbeleid. Onderwijsbeleid is daar een groot onderdeel van. Naast mijn studie werk ik al enige tijd voor Bureau Onderwijsconsulenten, een organisatie die zich inzet voor het realiseren van passend onderwijs voor zorgleerlingen. Dit afstudeeronderzoek bevindt zich dan ook op het raakvlak tussen mijn studie en mijn werk, namelijk de verbanden tussen schoolkenmerken en de mogelijkheden van reguliere scholen om zorgleerlingen een passend onderwijsarrangement te kunnen bieden. De vraagstelling is bovendien zeer actueel: met de heroverweging Passend Onderwijs (zie paragraaf 3.3 van dit rapport) verwacht de overheid dat reguliere scholen meer zorgleerlingen zullen opnemen. Men is op dit moment nog bezig met de invulling van de uitvoering van dit beleid. Onderzoeken zoals deze kunnen daar wellicht aan bijdragen. Ik heb met veel plezier aan dit onderzoek gewerkt en hoop dat het met evenveel plezier gelezen wordt.

Bij deze wil ik graag mijn begeleidster, Margo Trappenburg, bedanken voor haar enthousiasme, betrokkenheid en constructieve kritiek. Daarnaast gaat mijn dank uit naar Johan Gadella, directeur van Bureau Onderwijsconsulenten, voor zijn commentaar en het bieden van zijn praktische kennis over de onderwijszorgsector. Ook bedank ik alle zorgcoördinatoren die in hun drukke schema's de tijd hebben genomen om mijn vragen te beantwoorden. Tenslotte gaat mijn dank uit naar iedereen die mij persoonlijk heeft ondersteund, in mijn studie en daarbuiten.

Aïscha Udondek, juni 2011

1. Inleiding

Tijmen heeft PDD-NOS¹ en zit op het reguliere basisonderwijs met een rugzakje². Het basisonderwijs kan Tijmen met behulp van dit rugzakje handhaven tot en met het einde van groep 8. Dan moet Tijmen naar het voortgezet onderwijs. De ouders van Tijmen kiezen in eerste instantie voor het voortgezet speciaal onderwijs vanwege de kleinere klassen. Het speciaal onderwijs heeft echter een lange wachtlijst, waardoor de ouders besluiten om Tijmen op het reguliere voortgezet onderwijs te plaatsen. De school blijkt Tijmen na enkele maanden al niet meer te kunnen handhaven en verwijst Tijmen naar het speciaal onderwijs. Tijmen heeft vervolgens een half jaar thuisgezeten tot er voor hem plek was op het speciaal onderwijs (De Nationale Ombudsman 2011, 6-7).

Laura is een meisje van 13 jaar, zij heeft eveneens PDD-NOS. Zij zit op het voortgezet speciaal onderwijs, maar daar gaat het niet goed. Laura krijgt vrijwel geen onderwijs en er is geen handelingsplan³. Laura wil graag naar het reguliere VMBO. Hoewel er uit psychologisch onderzoek is gebleken dat Laura regulier VMBO aan zou moeten kunnen, weigeren verschillende reguliere scholen Laura aan te nemen, of worden door de school te hoge eisen gesteld. Uiteindelijk blijkt er toch een school voor regulier VMBO bereid om Laura op te nemen, zonder daaraan extra eisen te verbinden (Verhoeven 2009, 25).

Tenslotte het verhaal van Joost, een 14-jarige jongen met epilepsie. Hij zit op het voortgezet speciaal onderwijs. Omdat hij voor observatie en behandeling opgenomen wordt, gaat hij tijdelijk naar een andere school voor speciaal onderwijs, die gekoppeld is aan het behandelcentrum. Na de behandeling moet Joost terug naar zijn oude school; deze weigert hem echter terug te nemen. Op de school van het behandelcentrum kan hij niet blijven. Hierdoor dreigt Joost langdurig thuis te komen te zitten. Een Vrije School (regulier onderwijs) besluit Joost echter toe te laten mits er extra begeleiding geregeld kan worden voor zwemmen en gym. Dit lukt en Joost kan weer naar school (Verhoeven 2009, 30).

---

¹ PDD-NOS is een aan autisme verwante ontwikkelingsstoornis.

² Het 'rugzakje' is de leerlinggebonden financiering, waarmee reguliere scholen extra zorg kunnen inkopen voor de desbetreffende leerling (zie voor meer informatie o.a. <http://www.50tien-oudersenrugzak.nl/>).

³ Een handelingsplan is een document waarin wordt vastgelegd welke zorg de leerling op school krijgt en welke doelen men hoopt te bereiken in een bepaalde periode (uit: Stoutjesdijk & Scholte 2009,166).

1.1 Aanleiding

Uit de verhalen van Tijmen, Laura en Joost blijkt dat reguliere scholen zeer verschillend omgaan met leerlingen die extra begeleiding op school nodig hebben. De ene school weigert een zogenoemde zorgleerling bij voorbaat of stuurt de leerling na een aantal maanden alweer door naar het speciaal onderwijs, terwijl een andere school de leerling toelaat zonder daar al te moeilijk over te doen. Het feit dat alle drie de leerlingen leerlinggebonden financiering toegekend hadden gekregen, waarmee de school extra zorg kan inkopen, bleek voor de ene school voldoende, terwijl de andere school de leerling desondanks weigerde aan te nemen. Daarnaast blijkt dat er voor de ene leerling (Tijmen) op grond van zijn beperking (PDD-NOS) alleen een plek gerealiseerd kan worden op het speciaal onderwijs, terwijl er voor een andere leerling (Laura) met diezelfde beperking een plek gerealiseerd kan worden op het reguliere onderwijs. De verhalen van Tijmen, Laura en Joost zijn illustratief voor de schoolloopbanen van duizenden zorgleerlingen in Nederland.

1.2 Introductie

Jaarlijks zitten gemiddeld 2500 tot 2600 leerlingen thuis. Belangrijkste redenen voor thuiszitten zijn gedragsproblemen of psychische problematiek. Het overgrote deel (84%) van de thuiszitters⁴ heeft de voortgezet onderwijsleeftijd (Van Eekelen 2010, 5). Volgens Alex Brenninkmeijer (de Nationale Ombudsman) trekken scholen hun handen te snel af van deze probleemleerlingen, in plaats van hen verder te helpen. Volgens hem zijn scholen verplicht probleemleerlingen het juiste onderwijs te bieden en mag een leerling pas van school worden gestuurd als er een alternatief is. Alle kinderen hebben immers grondwettelijk recht op onderwijs. In de praktijk is een dergelijk alternatief vaak niet geregeld ten tijde van de verwijdering, waardoor het kind langdurig thuis komt te zitten (Nationale Ombudsman 2011, 13-14; NU 2011a). Stoornissen lijken meer dan voorheen problemen op te leveren binnen het onderwijs, veelal door de toegenomen eisen van zowel het onderwijs als de huidige samenleving (Herweijer 2008, 155). De Onderwijsinspectie wijst daarnaast op aanwijzingen

---

⁴ Een thuiszitter is een leerplichtig kind (5 tot 18 jaar) dat zonder geldige reden (zoals ziekte) meer dan vier weken verzuimt zonder dat hij/zij ontheffing heeft van Leerplicht. Overigens bevat het aantal thuiszitters dat hier wordt vermeld uitsluitend geregistreerde thuiszitters, er zijn ook thuiszittende leerlingen die (nog) niet bij Leerplicht bekend zijn, en er zijn bijvoorbeeld leerlingen die maar een paar uur per week naar school mogen komen en dan apart in een kamertje gezet worden. Het werkelijke aantal thuiszitters zal dus hoger zijn (uit: Van Eekelen 2010, 15; Nationale Ombudsman 2011, 15).

dat zorgleerlingen op sommige scholen 'ontstaan' door tekortkomingen in de kwaliteit van het onderwijs (Onderwijsinspectie 2010, 22). Scholen blijken zich bovendien onvoldoende te kunnen aanpassen aan de behoeften van hun leerlingen (Nationale Ombudsman 2011, 15). De scholen zelf geven aan dat zij in meerdere mate leerlingen moeten aannemen die vroeger niet werden aangenomen omdat zij niet geschikt werden geacht voor datgene wat de school aanbood (Kooijman 2007).

Problemen in de handhaving van zorgleerlingen liggen onder andere in het feit dat veel docenten het moeilijk vinden om rekening te houden met verschillen tussen leerlingen. Zelfs op het speciaal onderwijs geeft meer dan de helft van de docenten aan hier moeite mee te hebben. Van de scholen voor regulier voortgezet onderwijs is slechts de helft voldoende beoordeeld op het gebied van afstemming van het onderwijs op de behoeften van leerlingen (Onderwijsinspectie 2010, 17, 23, 66). Per school blijken er ook nog grote verschillen te zijn in de handhaving van zorgleerlingen. Nog niet eens de helft van de scholen voor regulier voortgezet onderwijs voldoet aan de wettelijke vereisten rond zorg voor leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte en ook een gedeelte van de scholen voor speciaal onderwijs blijkt hier de grootste moeite mee te hebben (Onderwijsinspectie 2010, 20, 92).

Er zijn daarnaast grote verschillen tussen reguliere scholen wat betreft het aantal leerlingen met leerlinggebonden financiering (ook wel: rugzakleerlingen) dat zij opvangen. Een deel van de scholen vangt zelfs geen enkele rugzakleerling op. Dit kan meerdere redenen hebben. Zo kan de school ontwijkend gedrag vertonen ten aanzien van rugzakleerlingen, maar is het ook mogelijk dat de school minder snel een indicatie aanvraagt en wel degelijk leerlingen die daarvoor in aanmerking komen op school heeft (Onderwijsinspectie 2010, 22, 222-229). De verschillen tussen scholen wat betreft de handhaving van zorgleerlingen komen deels voort uit de relatief grote beleidsvrijheid die Nederlandse scholen hebben (Onderwijsinspectie 2010, 25).

Leerlingen met een clusterindicatie⁵ worden steeds minder geplaatst binnen het reguliere onderwijs. Ouders van zorgleerlingen moeten in hun zoektocht naar een passende

---

⁵ Leerlingen met een clusterindicatie zijn leerlingen die geïndiceerd zijn voor speciaal onderwijs. Het speciaal onderwijs is onderverdeeld in vier clusters, naar soort beperking. Cluster 1 is voor kinderen met een visuele beperking. Cluster-2 is voor leerlingen met een auditieve en/of communicatieve beperking. Cluster-3 is voor leerlingen met een lichamelijke of verstandelijke beperking, of langdurig zieke kinderen. Cluster-4 is voor leerlingen met ernstige emotionele, gedrags- of ontwikkelingsproblemen. Leerlingen met een clusterindicatie kunnen ook geplaatst worden op het regulier onderwijs, met leerlinggebonden financiering (rugzak).

school vaak veel verschillende scholen af gaan voordat zij een school bereid vinden om hun kind aan te nemen. Al dan niet gedwongen kiezen zij steeds vaker voor een plaats op het speciaal onderwijs (vooral wanneer het gaat om voortgezet onderwijs) (Onderwijsinspectie 2010, 98, Van Bijsterveldt 2011, 7).

Reguliere scholen ervaren de problematiek van cluster-geïndiceerde kinderen als steeds zwaarder en zijn steeds minder bereid om deze leerlingen op te vangen (Onderwijsinspectie 2010, 98, Van Bijsterveldt 2011, 7). Reguliere scholen houden de boot af uit angst voor dalende klassenresultaten, handelingsverlegenheid⁶ en angst voor een oudervlucht⁷. In hoeverre deze argumenten worden aangewend en in hoeverre scholen bereid zijn zorgleerlingen op te vangen verschilt per school. Zo zijn er scholen die leerlingen met ernstige gedragsproblemen hebben en dit gedrag niet als problematisch te ervaren, terwijl andere scholen direct aangeven handelingsverlegen te zijn. Een aanzienlijk deel van de scholen slaagt er te weinig in om goede zorg te bieden, wat de kans op voortijdig schoolverlaten vergroot. De ene school kan begeleiding aan zorgleerlingen blijkbaar veel beter organiseren dan de andere school. De vraag is nu hoe het komt dat de ene school het wel kan, en de andere school niet (Coalitie voor Inclusie 2010, 10-11; Dijsselboem 2008, 85; Onderwijsinspectie 2010, 222-229, 263-267; Van der Bolt & Jepma 2009, 122).

Naast bovengenoemde knelpunten bij het plaatsen van zorgleerlingen in het reguliere onderwijs nemen de wachtlijsten op het voortgezet speciaal onderwijs toe en worden er nog altijd veel ontheffingen van de leerplicht of vermindering van de onderwijstijd aangevraagd. Een groot deel van de leerlingen (10% van de leerlingen met de basisschoolleeftijd en 20% in de voortgezet onderwijsleeftijd) heeft extra begeleiding nodig op school⁸ (Onderwijsinspectie 2010, 88, 97-101).

De minister van Onderwijs heeft inmiddels besloten dat het huidige stelsel voor extra onderwijsondersteuning (Passend Onderwijs) niet langer houdbaar is; het kost te veel en levert te weinig op. Door de relatief grote beleidsvrijheid van scholen is er binnen het huidige stelsel ruimte voor strategisch gedrag van scholen met betrekking tot de plaatsing van zorgleerlingen en het vormgeven van de leerlingenzorg. Het huidige stelsel wordt dan ook op de schop genomen. Dit brengt veranderingen met zich mee in de

---

⁶ Het niet aankunnen van een dergelijke leerling.

⁷ Een oudervlucht is een situatie waarbij ouders van 'normale' leerlingen hun kinderen van school afhalen omdat er teveel zorgleerlingen in de klas van hun kind zitten. Hierdoor loopt de school het risico alleen de zorgleerlingen over te houden.

⁸ Deze cijfers zijn inclusief de leerlingen die onderwijs volgen op een school voor (voortgezet) speciaal onderwijs.

verantwoordelijkheden van scholen en de financiering van zorgleerlingen. Scholen krijgen een zorgplicht en er wordt 300 miljoen euro bezuinigd. De bezuinigingen moeten scholen opbrengen door te snijden in de bureaucratie. In het nieuwe stelsel behouden de scholen vooralsnog echter de vrijheid om leerlingenzorg vorm te geven op hun eigen manier. Verschillen tussen scholen wat betreft leerlingenzorg en de handhaving van zorgleerlingen zullen dan ook blijven bestaan. Door de bezuinigingen bestaat bovendien het risico dat scholen die onvoldoende in de bureaucratie (kunnen) snijden zullen bezuinigen door minder zorgleerlingen aan te nemen of zittende zorgleerlingen van minder begeleiding voorzien. Een deel van de zorgleerlingen zal hierdoor nergens meer terecht kunnen en zodoende langdurig thuis komen te zitten (Algemene Rekenkamer 2006, 8, 19; 2010, 11-33; NU 2010; Van Bijsterveldt 2011).

Dit onderzoek concentreert zich op de verschillen tussen scholen wat betreft de handhavingsmogelijkheden van zorgleerlingen, en gaat na welke schoolkenmerken hiermee kunnen samenhangen.

1.3 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is inzicht te verkrijgen in factoren die ten grondslag kunnen liggen aan de verschillen in handhavingsmogelijkheden van zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs. De nadruk zal daarbij liggen op schoolkenmerken, zoals het onderwijsniveau, de denominatie, het sociaaleconomische milieu en de didactische werkvorm van de school.

1.4 Vraagstelling

Uit bovenstaande doelstelling komt de volgende onderzoeksvraag voort:

Sommige scholen slagen erin om zorgleerlingen binnenboord te houden, andere niet. Waar ligt dat aan?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zullen vier factoren expliciet aan bod komen: de sociaaleconomische status van de school, het niveau (of de niveaus) dat de school aanbiedt, de denominatie van de school en de didactische werkvorm die de school hanteert.

1.5 Deelvragen

Om bovenstaande onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden moeten de volgende deelvragen worden beantwoord:

- Wat wordt verstaan onder een zorgleerling?
- Wat zijn de visies van de scholen ten aanzien van onderwijs aan zorgleerlingen?
- In hoeverre hangt het sociaaleconomische milieu waarin de school zich bevindt samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?
- In hoeverre hangt de denominatie van de school samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?
- In hoeverre hangt het onderwijsniveau samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?
- In hoeverre hangt de didactische werkvorm van de school samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?

1.6 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de relevantie van dit onderzoek, voor de maatschappij (2.1) en de wetenschap (2.2). In het derde hoofdstuk (theoretisch kader) wordt de context van dit onderzoek geschetst. Daarbij wordt ingegaan op de historische ontwikkelingen van de verzorgingsstaat en onderwijs aan zorgleerlingen (3.1), de huidige ontwikkelingen met betrekking tot Passend Onderwijs (3.2) en worden aan de hand van bestaand onderzoek hypothesen opgesteld die zullen worden getoetst in dit onderzoek (3.3). Hoofdstuk 4 bevat een beschrijving van de gebruikte methoden en technieken. Allereerst wordt de afbakening van het onderzoek toegelicht (4.1), vervolgens worden de vier onderzoeksvariabelen die in dit onderzoek centraal staan aangeduid (4.2). In de derde paragraaf wordt de onderzoeksmethode besproken (4.3), gevolgd door een paragraaf over de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek (4.4). Het vijfde hoofdstuk bevat een bespreking van de resultaten aan de hand van de eerder opgestelde hypothesen. Zodoende is dit hoofdstuk verdeeld in een aantal paragrafen: sociaaleconomisch milieu (5.1), denominatie (5.2), onderwijsniveau (5.3), didactiek (5.4). De vijfde paragraaf bevat een bespreking van de vertegenwoordigde categorieën zorgleerlingen en het kunnen bieden van een passend onderwijsarrangement per type zorgleerling (5.5). In de laatste paragraaf worden een aantal algemene observaties beschreven die gedurende het onderzoek aan het licht zijn gekomen (5.6). Hoofdstuk 6 bevat de conclusie, waarin de deelvragen (6.1) en de onderzoeksvraag (6.2) worden beantwoord. In hoofdstuk 7 komt de discussie aan de orde, waarin de resultaten van het onderzoek worden becommentarieerd (7.1) en wordt gereflecteerd op het onderzoeksproces (7.2). Het achtste hoofdstuk bevat aanbevelingen voor beleidsmakers (8.1) en verder onderzoek (8.2). Tenslotte wordt in hoofdstuk 9 een korte samenvatting van het geheel gegeven.

2. Relevantie

De relevantie van dit onderzoek is tweeledig. Allereerst wordt de maatschappelijke relevantie aangeduid (2.1), vervolgens wordt een korte uiteenzetting van de wetenschappelijke relevantie gegeven (2.2), bestaande onderzoeken zullen inhoudelijk worden besproken in hoofdstuk 3 (paragraaf 3.3).

2.1 Maatschappelijke relevantie

Het zoveel mogelijk kunnen handhaven van zorgleerlingen binnen het reguliere voortgezet onderwijs is om verschillende redenen van belang voor de samenleving. Allereerst het probleem van thuiszitters. Het duurt erg lang voordat thuiszittende leerlingen weer naar school kunnen – gemiddeld vier maanden, een derde van de leerlingen wacht echter langer dan een jaar op herplaatsing. Zorgleerlingen lopen een significant groter risico op thuiszitten (Herweijer 2008, 86), voornaamste redenen van thuiszitten zijn gedragsproblemen en/of psychische problemen (Van Eekelen 2010, 12-13).

Jongeren die vroegtijdig de school verlaten - veelal dus zorgleerlingen voor wie op korte termijn geen passende onderwijsplek gevonden kan worden - komen vaak terecht in het criminele circuit. Slechts 15% van de voortijdig schoolverlaters haalt bovendien op een later moment alsnog een startkwalificatie (CBS 2010, 5). Het bestrijden van deze criminaliteit, en de opvang en begeleiding van vroegtijdig schoolverlaters kost de samenleving veel geld (Algemene Rekenkamer 2006, 19; Allen & Meng 2010, 23; Onderwijsinspectie 2010, 260).

Ten tweede het probleem van het voortgezet speciaal onderwijs. Deze onderwijsvorm geldt voor een substantieel deel van de leerlingen als eindonderwijs; slechts 5% behaalt een diploma (Herweijer 2008, 155). Uit het jongste Onderwijsverslag van de Inspectie voor het Onderwijs blijkt bovendien dat 25% van de scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs (zeer) zwak presteert. Ter vergelijking: in het reguliere voortgezet onderwijs is minder dan 10% aan te merken als (zeer) zwak. Dit terwijl de leerlingen op het speciaal onderwijs des te meer aangewezen zijn op kwalitatief goed onderwijs (Onderwijsinspectie 2010, 13; Van Bijsterveldt 2011, 6). Zowel leerlingen die voortijdig het onderwijs hebben verlaten (de thuiszitters) als de leerlingen die afkomstig zijn uit het

speciaal onderwijs (het overgrote deel behaalt geen diploma), hebben een zeer zwakke positie op de arbeidsmarkt en zijn vaker werkloos (Herweijer 2008, 81). Wanneer ze wel werken hebben ze doorgaans een lager salaris en vaker een tijdelijke aanstelling dan werknemers die een startkwalificatie hebben behaald (Algemene Rekenkamer 2006, 19; Allen & Meng 2010, 23; Onderwijsinspectie 2010, 260). Hoewel het speciaal onderwijs de samenleving 1 miljard euro per jaar kost, levert dit dus weinig op (Elsevier 2007).

Reguliere onderwijsvormen waarin extra ondersteuning is voor de leerlingen, zoals leerwegondersteunend onderwijs en praktijkonderwijs, leveren te weinig op. Binnen het praktijkonderwijs wordt men niet opgeleid voor een diploma, en hoewel het praktijkonderwijs erin lijkt te slagen zorgleerlingen een passend onderwijsaanbod te doen, hebben deze leerlingen, omdat ze worden voorbereid op eenvoudige functies, een zwakkere positie op de arbeidsmarkt (Dijsselbloem 2008, 77-83; Herweijer 2008, 81). Leerlingen die leerwegondersteuning krijgen blijken daarnaast aanzienlijk slechter te presteren op het centraal eindexamen dan leerlingen zonder deze ondersteuning (Onderwijsinspectie 2010, 222).

Ten derde het probleem van de Wajong-regeling⁹. Het aantal gebruikers van de Wajong-regeling is de afgelopen jaren sterk gegroeid, met een gemiddelde toename van 15.000 gebruikers per jaar. Als de huidige toename van het aantal Wajongers doorzet, zullen er in 2040 een half miljoen Wajongers zijn. Van de leerlingen uit het voortgezet speciaal onderwijs stroomt de helft rechtstreeks door in deze voorziening. De uitstroom is erg laag, slechts 9% van de Wajongers vindt een normale baan. De kosten van de Wajong-regeling lopen enorm op, in 2008 kostte de uitkering de samenleving al 1,75 miljard euro per jaar. Daarnaast werkt een deel van de Wajongers in een sociale werkplaats, wat de samenleving naast de kosten van de Wajong-uitkering nog eens 2,2 miljard euro kost. Naar schatting is 40 tot 50% van de jongeren in de Wajong echter weldegelijk (met kleine aanpassingen) tot regulier werken in staat (Elsevier 2008; Herweijer 2008, 81). Het gebruik van de Wajong kan worden beperkt door de instroom te verkleinen. Dit kan door zorgleerlingen meer kansen op de arbeidsmarkt te geven en door ze minder snel af te schrijven. Onderwijs op een reguliere school is bij uitstek een manier om deze jongeren binnen de samenleving te houden.

Bovendien blijken zorgleerlingen op het reguliere onderwijs beter te presteren dan zorgleerlingen met vergelijkbare problemen op het speciaal onderwijs (Jepma 2003, 187-

---

⁹ De Wajong is een arbeidsongeschiktheidsvoorziening voor jonggehandicapten.

198).

In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de genoemde kosten van het voortgezet speciaal onderwijs, de Wajong uitkering en sociale werkplaatsen. In de tabel is tevens de doorstroom weergegeven vanuit voortgezet speciaal onderwijs en vanuit de Wajong.

Tabel 1: jaarlijkse kosten en uitstroom voortgezet speciaal onderwijs (VSO) en Wajong

Voorziening	Kosten per jaar	Doorstroom
Voortgezet Speciaal Onderwijs	1 miljard euro	5% diploma 50% Wajong 45% overig
Kosten Wajong-uitkering	1,75 miljard euro	9% reguliere arbeid 91% blijft in Wajong
Kosten sociale werkplaatsen (Wajong)	2,2 miljard euro	
Totaal kosten VSO en Wajong	4,95 miljard euro	

Samengesteld aan de hand van informatie uit: Elsevier 2007, Elsevier 2008, Herweijer 2008 (81,155).

Hoeveel zorgleerlingen het Nederlandse onderwijs precies telt is onduidelijk, omdat een deel van de leerlingen niet als zodanig is geregistreerd. Het aantal geregistreerde zorgleerlingen¹⁰ was in 2010 opgelopen tot 270.000 en is nog altijd stijgende. Een kleine 100.000 van deze leerlingen heeft de basisschoolleeftijd (10% van alle leerlingen met de basisschoolleeftijd), de overige leerlingen hebben de voortgezet onderwijsleeftijd (ongeveer 20%¹¹ van alle leerlingen in de voortgezet onderwijsleeftijd) (Algemene Rekenkamer 2010, 18; Van Bijsterveldt 2011).

Het feit dat jongeren met een beperking sneller worden gediagnosticeerd en jonggehandicapten dankzij betere medische zorg langer in leven blijven, kan deze explosieve groei van het aantal leerlingen met beperkingen niet verklaren (Elsevier 2008; Stoutjesdijk en Scholte 2009, 161-168). In de samenleving lijkt een trend te zijn ontstaan waarbij leerlingen die 'anders' zijn, sneller worden gelabeld als zorgleerling en vervolgens apart worden gezet (Inspectie van het onderwijs 2010, 13; Coalitie voor Inclusie 2010, 5, 30). Er wordt ook steeds sneller gebruik gemaakt van speciale voorzieningen in het regulier onderwijs, zoals de leerlinggebonden financiering, leerwegondersteunend onderwijs en praktijkonderwijs (AR 2010 18, 19, 37; CBS 2010; 56-57). De samenleving staat in werkelijkheid veel minder open voor mensen met problemen dan het lijkt (Engbersen & Snel 2002). Met name leerlingen met een psychische of verstandelijke beperking worden te snel

¹⁰ Geregistreerde zorgleerlingen zijn leerlingen met een indicatie voor leerlinggebonden financiering, praktijkonderwijs of leerwegondersteunend onderwijs en leerlingen die ingeschreven zijn op het speciaal onderwijs.

¹¹ Deze 20% is inclusief de leerlingen die op het voortgezet speciaal onderwijs zitten.

afgeschreven (Elsevier 2008). Leerlingen die op het speciaal onderwijs terechtkomen, blijken minder vriendschappen met valide leeftijdsgenoten te hebben en zijn minder goed voorbereid op de harde buitenwereld (Kooiker 2006, 41). Bovendien worden zorgleerlingen die zijn verwezen naar het speciaal onderwijs bijna nooit teruggeplaatst in het reguliere onderwijs; in bijna alle gevallen ronden deze leerlingen hun onderwijsloopbaan in het speciaal onderwijs af (Van der Bolt & Jepma 2009, 42, 131-139).

Het is daarom belangrijk om zoveel mogelijk zorgleerlingen op te nemen in het reguliere onderwijs; dit kan emanciperend werken en de acceptatie van jongeren met een beperking vergroten. Leerlingen zoveel mogelijk op het regulier onderwijs binnenboord houden kost de samenleving op de lange termijn bovendien het minst, terwijl dit het meest oplevert. De leerlingen krijgen hierdoor immers de kans om een startkwalificatie te behalen, waarmee zij aanzienlijk meer kans maken op een duurzame arbeidsplaats. Doordat deze jongeren duurzaam werk hebben, kunnen zij bovendien belasting afdragen en hoeven zij niet terug te vallen op een uitkering (CBS 2010, 87, 125, 137, 146; AR 2006, 19). Een onderzoek naar de handhavingmogelijkheden van zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs kan zodoende belangrijke inzichten opleveren voor de maatschappij.

Dit geldt des te meer nu de overheid in het kader van de heroverweging Passend Onderwijs heeft besloten tot een bezuiniging van 300 miljoen op passend onderwijs (Van Bijsterveldt 2011). De regering wil dat deze bezuinigingen door de scholen worden opgebracht door te snijden in de bureaucratie. Er bestaat echter het risico dat scholen te weinig (kunnen) snijden in de bureaucratie. Deze scholen bezuinigen dan door minder zorgleerlingen aan te nemen en/of zorgleerlingen van minder begeleiding te voorzien. Een deel van de zorgleerlingen zal hierdoor nergens meer terecht kunnen (in het speciaal onderwijs zijn er immers nog altijd lange wachtlijsten) en zodoende langdurig thuis komen te zitten (NU 2010). Hoewel de bezuinigingen pas in 2013 zullen ingaan, blijken reguliere scholen nu al zorgleerlingen te weren, en houden speciale scholen een slag om de arm door ouders te vragen alvast na te denken over alternatieve oplossingen (NU 2011a).

2.2 Wetenschappelijke relevantie

In de jaren '90 van de vorige eeuw heeft een omslag van passieve naar actieve solidariteit plaatsgevonden. Dat wil zeggen dat sindsdien van burgers wordt verwacht zij actief solidair zijn met de zwakkeren in de samenleving. In de periode daarvoor (passieve solidariteit) werd van de burger slechts een financiële bijdrage verwacht in de vorm van belastingen (Trappenburg 2009, 3-6, 11). Deze omslag van passieve naar actieve solidariteit heeft geleid tot onderwijsbeleid waarin leerlingen met een beperking of achterstand (zorgleerlingen) zoveel mogelijk in het reguliere onderwijs gehandhaafd dienen te worden (Trappenburg 2009, 6-7; Dijsselbloem 2008, 69-71). De uitvoering van dit beleid blijkt echter zeer verschillend te zijn per school.

Naar de effectiviteit van het Weer Samen Naar School beleid¹² is inmiddels het nodige onderzoek verricht. De nadruk ligt daarbij op het basisonderwijs en in mindere mate op het middelbaar beroepsonderwijs. Het voortgezet onderwijs wordt nauwelijks onderzocht, terwijl de problemen rondom zorgleerlingen juist het grootst zijn op het voortgezet onderwijs. Het zwaartepunt van thuiszitters en leerlingen die extra begeleiding nodig hebben binnen het onderwijs ligt namelijk op de voortgezet onderwijsleeftijd; 84% van de thuiszitters heeft de voortgezet onderwijsleeftijd en 20% van de leerlingen op het gehele voortgezet onderwijs extra begeleiding nodig (waarvan meer dan driekwart op regulier voortgezet onderwijs zit), tegenover 10% van alle basisschoolleerlingen (Algemene Rekenkamer 2010, 18; Nationale Ombudsman 2011, 43; Samenwerkingsverband Zuid-Holland West 2010; Van Bijsterveldt 2011).

Bovendien concentreren de meeste onderzoeken zich op leerlinggebonden kenmerken in plaats van schoolkenmerken en kijkt men voornamelijk naar oorzaken van het doorverwijzen van zorgleerlingen naar het speciaal onderwijs in plaats van naar handhavingmogelijkheden. De enkele onderzoeken (zie o.a. Jepma 2003) die zich wel concentreren op schoolkenmerken richten zich echter weer alleen op zorgleerlingen in het basisonderwijs. In andere onderzoeken (o.a. Traag en Van der Velden 2008) zijn schoolkenmerken wel een onderdeel, maar ligt de nadruk daar niet op. Bovendien concentreren dergelijke onderzoeken zich veelal op vroegtijdig schoolverlaters, en niet specifiek op zorgleerlingen.

---

¹² Zie paragraaf 3.1 voor achtergrondinformatie over het Weer Samen Naar School beleid.

Dit onderzoek past zodoende binnen bestaand onderzoek, en voegt daaraan iets toe. Zaken die eerder onderbelicht zijn geweest, zoals de problematiek in het voortgezet onderwijs en de nadruk op handhaving in plaats van verwijzing komen in dit onderzoek aan de orde. De combinatie van schoolkenmerken als onderzoeksvariabelen in het voortgezet onderwijs kan een aanvulling zijn op onderzoek van bijvoorbeeld Jepma (2003), die zich eveneens heeft geconcentreerd op schoolkenmerken, maar dan op het basisonderwijs.

Bestaande onderzoeken bieden wel inzichten die van belang kunnen zijn voor dit onderzoek. De belangrijkste onderzoeken worden daarom inhoudelijk besproken in hoofdstuk 3 (paragraaf 3.3).

3. Theoretisch kader

In dit theoretische kader wordt allereerst de historische ontwikkeling van onderwijs aan zorgleerlingen in het bredere perspectief van de verzorgingsstaat geschetst (3.1). Vervolgens worden de ophanden zijnde veranderingen in het stelsel van Passend Onderwijs weergegeven (3.2). Daarna wordt een overzicht gegeven van bestaande onderzoeken op het gebied van onderwijs en zorgleerlingen of vroegtijdig schoolverlaters, aan de hand waarvan een aantal hypothesen worden opgesteld die worden getoetst in dit onderzoek (3.3).

3.1 Historische ontwikkeling

Tegen het einde van de 19e eeuw kwam de verzorgingsstaat op, als reactie op de bijverschijnselen van de industriële revolutie, zoals armoede, arbeidsongeschiktheid en ziekte. Arbeiders hadden geen reserves om in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien in geval van ziekte, invaliditeit, ouderdom of ontslag. Met de ontwikkeling van de verzorgingsstaat werd een sociaal stelsel opgezet waarin deze lasten niet langer individueel werden gedragen. De kosten voor arbeidsongeschiktheid, ouderdomspensioen en de opvang van gehandicapten werden verplicht financieel gedragen door de samenleving als geheel; de werkenden betaalden voor de voorzieningen van een behoeftige minderheid (arbeidsongeschikten, zieken en ouderen). Onaanvaardbare vormen van ongelijkheid binnen de Nederlandse samenleving werden op die manier bestreden en gelijke kansen voor alle burgers nagestreefd. De kosten voor deze sociale zekerheid namen explosief toe. Tijdens de oliecrisis van 1973 werd een keerpunt bereikt, waarin men probeerde de groei van de kosten een halt toe te roepen. Dit is helaas niet gelukt, al heeft men de groei wel flink weten te vertragen (De Swaan 2007, 157-237).

Met de invoering van het sociale zekerheidsstelsel ging zodoende een groot deel van het belastinggeld in Nederland naar de zorg aan kwetsbare medeburgers. Voor ouderen werd de AOW-uitkering ingevoerd en werden aanleunwoningen en verzorgingstehuizen gebouwd. Voor mensen met een beperking of stoornis werden sociale werkplaatsen en wooninstellingen ingesteld. Voor zieken werden rust- en verpleeghuizen gebouwd en werd een uitkering geregeld. Bij arbeidsongeschiktheid kon men eveneens beroep doen op een uitkering. Al deze voorzieningen werden naar draagkracht betaald door de werkende

medeburger (Trappenburg 2009, 1-2).

Binnen het sociale stelsel werd het onderwijs als civiliserend instituut gezien. Alle kinderen moesten daarom naar school, onderwijs werd onmisbaar. Bepaalde leerlingen bleken echter moeilijk te handhaven in het algemeen lager onderwijs (De Swaan 2007, 242-256). Door middel van speciale voorzieningen konden deze leerlingen apart worden gezet. Zodoende gingen gezonde kinderen met een gemiddelde intelligentie naar het reguliere basisonderwijs en kinderen met een beperking naar het speciaal onderwijs. Op deze speciale scholen waren de klassen kleiner en kreeg men onderwijs van gespecialiseerde docenten. Het speciaal onderwijs werd onderverdeeld in verschillende categorieën (zie tabel 2) (Trappenburg 2009, 1-2).

Tabel 2: vormen van speciaal onderwijs voor 1990

Soort school	Doelgroep
Mytyl	Kinderen met een lichamelijke handicap
MLK	Moeilijk lerende kinderen
ZMLK	Zeer moeilijk lerende kinderen
LOM	Kinderen met leer- en opvoedingsproblemen
ZMOK	Zeer moeilijk opvoedbare kinderen
IOBK	In hun ontwikkeling bedreigde kleuters

Bron: Trappenburg 2009 (1-2).

In de jaren '70 en '80 nam het aantal deelnemers aan dergelijke voorzieningen alsmat toe. De kosten liepen hierdoor op en de 'gezonde' medeburger werd minder bereid mee te betalen. Volgens economen ging het huidige systeem bovendien ten koste van de economische groei en de internationale concurrentiepositie van ons land. De politiek nam daarom maatregelen: er werd bezuinigd en er kwamen strengere toelatingscriteria voor het in aanmerking komen voor extra voorzieningen. Tegelijkertijd werd een wending ingezet van passieve naar actieve solidariteit. Door iedereen te laten wonen, leren en werken in de gewone maatschappij konden kosten worden bespaard, voorkwam men stigmatisering en kregen kwetsbare groepen betere toekomstperspectieven, zo was de gedachte. De kwetsbare groepen moesten daarom niet langer apart worden gezet, maar zoveel mogelijk worden geïntegreerd in de samenleving. Van de gemiddeld capabele burger wordt sindsdien meer verwacht dan alleen financiële ondersteuning van zijn kwetsbare medeburger (passieve solidariteit). De gemiddeld capabele burger dient nu persoonlijk hulp te bieden, bijvoorbeeld aan een behoeftige buurvrouw, collega of klasgenoot, zodat deze beter

geïntegreerd kan worden in de maatschappij (actieve solidariteit) en naar vermogen kan bijdragen aan de maatschappij in plaats van enkel de hand op te houden voor een uitkering (Jepma 2003, 188; Trappenburg 2009, 3-6, 11).

In het onderwijs leidde de omslag naar actieve solidariteit in 1990 tot het Weer Samen Naar School beleid (WSNS). De ontwikkeling van dit beleid was een directe reactie op het feit dat Nederland in vergelijking met andere landen de meeste leerlingen op het speciaal onderwijs had. Met het WSNS-beleid werd de leerlinggebonden financiering geïntroduceerd, waarmee extra begeleiding binnen het reguliere onderwijs kon worden ingekocht, zodat minder kinderen zouden worden doorverwezen naar het speciaal onderwijs. Daarnaast werden delen van het voortgezet speciaal onderwijs (MLK en LOM) ingebouwd in het reguliere vmbo (voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs) (zie tabel 3). Het vmbo was ontwikkeld door een samenvoeging van het ivbo¹³ en de mavo (Trappenburg 2009, 6-7; Dijsselbloem 2008, 69-71). Het praktijkonderwijs werd ingesteld voor leerlingen die alleen in kleine klassen konden functioneren en van wie werd verwacht dat zij niet in staat zouden zijn om een diploma te behalen (Dijsselbloem 2008, 77-83). Het doel van de ontwikkeling van voorzieningen als de leerlinggebonden financiering en de inbouw van MLK en LOM in het reguliere voortgezet onderwijs was alle leerlingen gelijke onderwijskansen te bieden. Dezelfde onderwijsvoorzieningen werden in theorie immers beschikbaar gesteld voor iedereen (Bosker 2002). Daarnaast zouden dergelijke regelingen de groei van het aantal zorgleerlingen inperken en de kosten van het speciaal onderwijs drukken (Dijsselbloem 2008, 77-83).

Tabel 3: ombouw onderwijsvormen na invoering WSNS

Voor invoering WSNS, voortgezet speciaal onderwijs	Na invoering WSNS, regulier voortgezet onderwijs
MLK (moeilijk lerend kind)	Praktijkonderwijs
LOM (kinderen met leer- en opvoedingsproblemen)	Leerwegondersteunend onderwijs

Bronnen: Bosker 2002, Dijsselbloem 2008 (77-83).

In 2007 is een parlementaire onderzoekscommissie onder leiding van Jeroen Dijsselbloem ingesteld over de onderwijsvernieuwingen in het voortgezet onderwijs in Nederland. Een groot zorgpunt dat in het eindrapport van de Commissie Dijsselbloem naar voren kwam, was de enorme toename van het aantal zorgleerlingen. De nieuwe onderwijsvormen leerwegondersteunend onderwijs en praktijkonderwijs lieten gezamenlijk

¹³ Ivbo staat voor individueel voorbereidend beroepsonderwijs, destijds bedoeld voor leerlingen met leer- of gedragsproblemen van twaalf tot zestien jaar die veel hulp en individuele aandacht nodig hadden.

een toename zien van 11% in een periode van vier jaar, van 108.800 leerlingen in 2000, tot 120.400 in 2004 (Dijsselbloem 2008, 77-83). Het aantal leerlingen op het speciaal onderwijs en het aantal leerlingen dat met een rugzakje naar het reguliere onderwijs ging, lieten beiden eveneens een toename zien (Herweijer 2008, 81). De commissie Dijsselbloem constateerde bovendien dat de kosten per zorgleerling waren toegenomen (Dijsselbloem 2008, 77-83; Onderwijsinspectie 2010, 73).

Een ander zorgpunt dat uit het rapport naar voren kwam was het feit dat een groot deel van de vmbo-leerlingen moeite bleek te hebben met het niveau. Bij de samenvoeging van ivbo en de mavo werden nieuwe eisen gesteld aan de basisvorming. Door de nieuwe eisen en de nieuwe structuur van het onderwijs, waarbij de leerlingen meer vakken kregen en van meer verschillende docenten les kregen, was het vmbo-onderwijs voor deze leerlingen te moeilijk geworden. De bescherming van het kleinschalige onderwijs, zoals in het ivbo of speciaal onderwijs, was voor deze leerlingen weggevallen. De zorg voor probleemleerlingen schoot bovendien tekort; de zorg was veelal beperkt tot de onderbouw (Dijsselbloem 2008, 77-83; Onderwijsinspectie 2010, 73).

De groei van het aantal leerlingen binnen het speciaal onderwijs en leerlingen met leerlinggebonden financiering valt voornamelijk binnen de categorieën zeer moeilijk opvoedbare kinderen (ZMOK), zeer moeilijk lerende kinderen (ZMLK) en langdurig zieke kinderen (Herweijer 2008, 81). Als één van de oorzaken van de toename van het aantal rugzakjes wordt het drempelverlagend effect van deze voorziening genoemd. Daarnaast is het mogelijk dat met de introductie van de leerlinggebonden financiering een nieuwe groep zorgleerlingen aan het licht is gekomen: leerlingen met lichtere en/of andere problematiek die specialistische begeleiding behoeven, maar daarvoor voorheen niet werden bediend door het speciaal onderwijs (Stoutjesdijk en Scholte 2009, 161-168).

Stoutjesdijk en Scholte hebben onderzoek gedaan naar de overeenkomsten en verschillen tussen leerlingen met gedragsproblemen en psychiatrische problemen op het speciaal onderwijs en leerlingen die op grond van dezelfde beperkingen met een rugzakje naar het regulier onderwijs gaan. Er blijken vooral verschillen in de subcategorieën, dat wil zeggen het type stoornis dat de leerlingen hebben. Op het speciaal onderwijs zitten leerlingen met stoornissen als ADHD¹⁴, ODD¹⁵, verstandelijke handicap, CD¹⁶,

---

¹⁴ ADHD staat voor Attention Deficit Hyperactivity Disorder, een aandachtstekort-/hyperactiviteitsstoornis.

¹⁵ ODD staat voor Oppositional Defiant Disorder, een oppositionele gedragsstoornis.

stemmingsstoornis en overige psychiatrische klachten. De rugzakleerlingen zijn leerlingen met autisme spectrum stoornissen (ASS) als PDD-NOS en Asperger. De leerlingen op het speciaal onderwijs hebben bovendien vaker comorbide problematiek¹⁷. Daarnaast wordt het gedrag van de leerlingen op het speciaal onderwijs als problematischer ervaren dan dat van kinderen met leerlinggebonden financiering (Stoutjesdijk en Scholte 2009, 161-168).

Uit het onderzoek van Stoutjesdijk en Scholte (2009) is tevens gebleken dat leerlingen op het speciaal onderwijs een lagere intelligentie en een significant hogere leerachterstand hebben dan rugzakleerlingen. Zaken als het verbeteren van sociaal gedrag en emotioneel functioneren, het vergroten van zelfredzaamheid en de cognitieve competentie krijgen meer nadruk in de begeleiding van leerlingen op het speciaal onderwijs. Omdat er zoveel verschillen zijn in de zwaarte van de problematiek van zorgleerlingen, pleiten Stoutjesdijk en Scholte voor een gedifferentieerde wijze van financiering van de zorg aan zorgleerlingen binnen het onderwijs. Zij denken bovendien dat de invoering van de leerlinggebonden financiering heeft gezorgd voor het oproepen van een voorheen latente vraag; sommige leerlingen zaten vroeger ook op het reguliere onderwijs, maar nu kan de school extra financiering voor deze leerlingen aanvragen (Onderwijsinspectie 2010, 97, 228; Stoutjesdijk en Scholte 2009, 161-168). Het feit dat de indicatie geen inzicht biedt in wat er met de leerling aan de hand is en wat er gedaan moet worden, en het feit dat in het huidige stelsel men er geen zicht op heeft of de extra zorggelden wel aan de desbetreffende leerling worden besteed – de school hoeft zich hierover namelijk niet te verantwoorden aan het ministerie – ondersteunt het pleidooi voor een gedifferentieerd financieringsstelsel (Dijsselbloem 2008, 80-89).

3.2 Heroverweging Passend Onderwijs

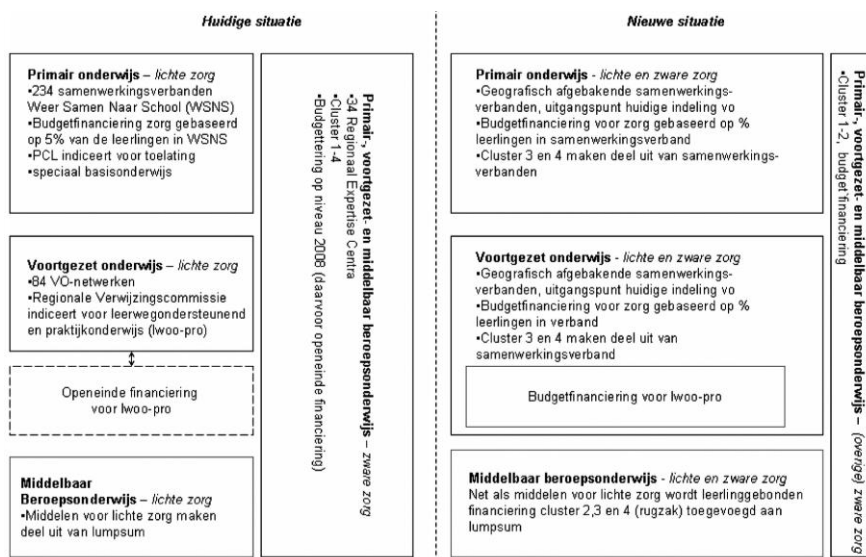
De toenemende kosten en lage opbrengst van het huidige systeem van Passend Onderwijs voor zorgleerlingen hebben inmiddels geleid tot een herziening van het beleid. Met de invoering van de zogenoemde Heroverweging Passend Onderwijs wordt 300 miljoen euro bezuinigd op passend onderwijs. De leerlinggebonden financiering wordt afgeschaft en het financieringsstelsel verandert (zie figuur 1). Hiermee zou moeten worden voorkomen dat

---

¹⁶ CD staat voor Conduct Disorder, een antisociale gedragsstoornis.

¹⁷ Comorbide problematiek wil zeggen dat het kind in kwestie twee of meer stoornissen of aandoeningen heeft.

scholen strategisch gedrag vertonen, wat in het huidige systeem wel het geval is; het huidige financieringssysteem vormde een prikkel om leerlingen die ‘anders’ zijn snel te labelen zodat er extra financiering ontvangen kon worden en zorgleerlingen zoveel mogelijk te plaatsen binnen onderwijsvormen met een openeinderegeling (voortgezet speciaal onderwijs, leerwegondersteunend onderwijs en praktijkonderwijs). Dergelijke stigmatisering en het apart zetten van zorgleerlingen heeft een negatief effect op de leerling in kwestie en illustreert de toenemende intolerantie in het onderwijs tegen leerlingen die ‘anders’ zijn (Algemene Rekenkamer 2010, 11-25; Elsevier 2007; Elsevier 2008; NU 2010; Onderwijsinspectie 2010, 223; Van Bijsterveldt 2011, 3, 9, 14, 21).

Figuur 1: veranderingen in het financieringsstelsel Passend Onderwijs. Bron: Officiële Bekendmakingen¹⁸

In het nieuwe systeem krijgen de samenwerkingsverbanden van primair en voortgezet onderwijs een grotere regiefunctie. Samenwerkingsverbanden krijgen de mogelijkheid om ervoor te kiezen sommige scholen binnen het samenwerkingsverband te laten specialiseren in bepaalde zorgbehoeften. Afzonderlijke scholen worden verplicht een zorgprofiel op te stellen waarin wordt aangegeven welke onderwijszorg en speciale voorzieningen de school kan bieden. Daarnaast krijgen de scholen een zorgplicht; alle leerlingen die zich bij hen aanmelden, dienen zij aan te nemen. Wanneer dit voor de school een onevenredige belasting zou betekenen, dient de school een passend onderwijsarrangement op een andere

¹⁸ Via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31497-31.html>, op 6 mei 2011.

school binnen het samenwerkingsverband te realiseren. Ook worden scholen verplicht om samen te werken met partners uit de jeugdketen, zodat leerlingen met onderwijsverstijgende problemen niet tussen wal en schip raken (Algemene Rekenkamer 2010, 11-15; Onderwijsinspectie 2010, 223; Van Bijsterveldt 2011, 3, 9-10, 15, 18, 21).

Het toezicht van de Onderwijsinspectie wordt strenger; (zeer) zwakke scholen moeten binnen één jaar het onderwijsproces op orde hebben (anders wordt tot sluiting overgegaan), het speciaal onderwijs komt onder strenger toezicht en ook de samenwerkingsverbanden worden voortaan onder toezicht gesteld (Van Bijsterveldt 2011, 10, 15).

Tenslotte worden de klassen op het speciaal onderwijs groter en wordt er strenger omgegaan met de toekenning van leerlingenvervoer¹⁹. In het speciaal onderwijs blijft een capaciteit van ongeveer 70.000 onderwijsplekken beschikbaar. Van het reguliere onderwijs wordt verwacht dat zij de overige zorgleerlingen opnemen (Van Bijsterveldt 2011, 3, 9, 21).

Het uiteindelijke doel van de veranderingen in het beleid van Passend Onderwijs is het realiseren van zo goed mogelijk onderwijs voor alle leerlingen, waarbij leerlingen die in staat zijn om een regulier diploma te behalen dit zoveel mogelijk doen binnen het reguliere onderwijs (Nationale Ombudsman 2011, 36; Van Bijsterveldt 2011, 19). De veranderingen in Passend Onderwijs treden naar verwachting per 1 augustus 2013 in werking.

3.3 Schoolkenmerken en de handhaving van zorgleerlingen

De doelstelling van dit onderzoek is inzicht te verkrijgen in factoren die ten grondslag kunnen liggen aan de verschillen in handhavingmogelijkheden van zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs. Vier factoren staan in dit onderzoek centraal: het sociaaleconomisch milieu, het onderwijsniveau, de didactische werkvorm en de denominatie. Aan de hand van bestaande literatuur zijn vier hypotheses opgesteld die in dit onderzoek zullen worden getoetst.

---

¹⁹ Zie voor meer informatie over de regelgeving omtrent leerlingenvervoer de modelverordening van de Vereniging Nederlandse Gemeenten via: <http://www.vng.nl/eCache/DEF/77/851.html>.

Sociaaleconomisch milieu

De eerste hypothese heeft betrekking op de factor sociaaleconomisch milieu. Door de omslag van passieve naar actieve solidariteit kan denivellering optreden. Dat wil zeggen dat de economische ongelijkheid tussen armen en rijken toeneemt. In het systeem van passieve solidariteit dragen de breedste schouders de grootste last; de rijken betalen het meest. Bij actieve solidariteit is het echter goed mogelijk dat de draaglast voornamelijk bij de armeren terecht komt. Wat betreft het onderwijs zou dit kunnen betekenen dat leerlingen met een beperking of achterstand veelal op scholen terecht komen met een lage sociaaleconomische status (Trappenburg 2009, 11-12).

De mate van doorverwijzing naar speciaal onderwijs lijkt bovendien verband te houden met het aantal zorgleerlingen per school. Op scholen met minder zorgleerlingen valt problematiek meer op, waardoor verwijzing naar het speciaal onderwijs sneller zal plaatsvinden ten opzichte van scholen waar meer zorgleerlingen op zitten. De last van actieve solidariteit komt zodoende voornamelijk te liggen met de zwakkere, veelal overvraagde groepen van de bevolking (Trappenburg 2009, 11-14; Ledoux, Smeets & van der Veen 2005, 5).

Veerle van de Winckel heeft haar afstudeeronderzoek gewijd aan het verwijzingsgedrag van basisscholen. Van de Winckel legt in haar onderzoek een verband tussen het sociaaleconomische milieu en het verwijzingsgedrag van basisscholen. Zij concludeert dat sociaaleconomisch zwakkere scholen, die vaker te maken hebben met een zwaardere problematiek, meer leerlingen verwijzen dan sociaaleconomisch sterkere scholen. Basisscholen met een hoger percentage zorgleerlingen verwijzen bovendien vaker door naar speciaal basisonderwijs dan scholen met een lager percentage zorgleerlingen (Van de Winckel 2010, 7-9, 48-57). Onderzoeken van Van der Bolt en Jepma (2009, 105-106), Ledoux, Smeets en Van der Veen (2003, 5) en Smeets, Van der Veen, Derriks en Roeleveld (2007, 178-190) ondersteunen de conclusies van Van de Winckel, terwijl in de oratie van Trappenburg (2009, 11-14) en het onderzoek van Ledoux, Smeets en Van der Veen (2005, 5) het tegendeel wordt beweerd; scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu zouden juist minder leerlingen doorverwijzen naar het speciaal onderwijs en scholen met een lager percentage zorgleerlingen zouden naar verhouding juist vaker doorverwijzen naar het speciaal onderwijs. De eerste hypothese van dit onderzoek luidt zodoende:

sociaaleconomisch zwakkere scholen houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan sociaaleconomisch sterkere scholen.

Onderwijsniveau

De tweede factor die in dit onderzoek wordt onderzocht is het onderwijsniveau. Traag en Van der Velden (2008) hebben in hun onderzoek gekeken naar de rol van leerlinggebonden, familie- en schoolfactoren met betrekking tot vroegtijdig schoolverlaten. Uit dit onderzoek blijkt een verband tussen het niveau of de niveaus die de school aanbiedt en het aantal vroegtijdig schoolverlaters. Zo blijkt dat leerlingen in het vmbo 25% minder kans op voortijdig schoolverlaten hebben wanneer hun school naast het vmbo ook havo en/of vwo-niveau aanbiedt (Traag & van der Velden 2008, 1-2, 13, 23). Behalve het hierboven geschreven verband tussen vroegtijdig schoolverlaten van vmbo-ers en de breedte van de school, kunnen er ook niveaugebonden verschillen zijn in de handhaving van zorgleerlingen. In het vmbo komen naar verhouding bijvoorbeeld meer zorgleerlingen voor dan in het gymnasium, wat zou kunnen betekenen dat vmbo-scholen vanwege het hebben van relatief meer ervaring zorgleerlingen beter kunnen handhaven.

In tegenstelling tot Traag en Van der Velden concludeert Lex Herweijer (2008) in een vergelijkend onderzoek tussen de onderwijsstelsels in Nederland en andere landen in de Europese Unie dat het plaatsen van leerlingen in homogene scholen juist efficiënter is en leidt tot betere onderwijsresultaten (Herweijer 2008, 61-63).

Bepaalde werkvormen, zoals het competentiegericht leren in het vmbo, leveren voor zorgleerlingen echter veel problemen op. Het reguliere vmbo is hierdoor voor sommige zorgleerlingen te hoog gegrepen. Daarnaast blijkt het vmbo onvoldoende toegerust te zijn om zorgleerlingen adequate begeleiding te kunnen bieden. De nadruk op vaardigheden in het hedendaags onderwijs is een probleem waar deze leerlingen tegenaan lopen, vooral wanneer zij meer aanleg voor praktische vaardigheden hebben. Er wordt steeds meer zelfstandigheid van de leerlingen verwacht, wat zorgleerlingen vaak niet aan kunnen (Algemene Rekenkamer 2010, 35-36; Dijsselbloem 2008, 77; Van den Nieuwenhof 2009).

De voornaamste reden voor schooluitval is verschillend per niveau; bepaalde problematiek is voor het ene onderwijsniveau gemakkelijker te handhaven dan voor het andere onderwijsniveau. Op havo en vwo-niveau kost het scholen voornamelijk veel moeite

om leerlingen die problemen hebben met hun gezondheid binnenboord te houden. Op vmbo-scholen heeft men de meeste moeite met het binnenboord houden van leerlingen die in aanraking zijn gekomen met justitie. Leerlingen met psychische problemen zijn voor scholen van alle niveaus moeilijk om binnenboord te houden (Allen & Meng 2010, 12-13). Niveaugebonden verschillen in de handhavingsmogelijkheden van zorgleerlingen worden onderzocht door middel van de tweede hypothese: *op heterogene scholen worden zorgleerlingen beter gehandhaafd dan op homogene scholen.*

Didactiek

De derde hypothese in dit onderzoek heeft betrekking op de didactische werkvorm van de school. Een vraaggerichte didactiek komt zorgleerlingen ten goede, zo meent de Nationale Ombudsman (NU 2011). IJsbrand Jepma is in zijn proefschrift over de schoolloopbaan van risicoleerlingen in het primair onderwijs tot een soortgelijke conclusie gekomen. In dit onderzoek maakte hij een vergelijking tussen zorgleerlingen op het speciaal basisonderwijs en zorgleerlingen op het reguliere basisonderwijs. Hij vond tussen de leerlingenpopulaties van beide onderwijstypen een overlap van 55%.

De overlap heeft Jepma onderzocht aan de hand van de schoolcontext (algemene schoolkenmerken, uitvoeringskenmerken Weer Samen Naar School beleid, zorgstructuur en klaskenmerken). Hieruit bleek dat grote basisscholen sneller naar speciaal onderwijs te verwijzen dan kleine basisscholen. Daarnaast concludeerde Jepma dat zorgleerlingen beter te handhaven zijn op basisscholen die vraaggericht (adaptief) onderwijs aanbieden, ten opzichte van aanbodgestuurd onderwijs (Jepma 2003, 187-188), omdat vraaggericht onderwijs inspeelt op de behoeften van de zorgleerling, in plaats van te richten op de beperkingen van de zorgleerling (KPC Groep 2011).

Leerkrachten moeten daarom in staat zijn om variatie aan te brengen in het onderwijs en moeten kunnen inspelen op verschillen tussen leerlingen (Van den Nieuwenhof 2009; KPC groep 2011; Van Bijsterveldt 2011, 16-17). De mate waarin de school vraaggericht of adaptief onderwijs kan bieden verschilt echter per school. Hoewel bepaalde traditionele vernieuwingsscholen als Dalton- en Montessorionderwijs een vraaggerichte didactiek hanteren, geeft een groot deel van de overige scholen aan moeite te hebben met het realiseren van adaptief onderwijs (Smeets et al., 178-190). Door middel van de derde

hypothese wordt onderzocht of vraaggerichte scholen daadwerkelijk beter zijn in de handhaving van zorgleerlingen dan aanbodgerichte scholen: *scholen met een meer vraaggerichte didactiek houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan scholen met een meer aanbodgerichte didactiek.*

Denominatie

Het vierde schoolkenmerk dat wordt onderzocht is gericht op de denominatie van de school. Corten en Dronkers (2005) hebben een vergelijkend onderzoek gedaan naar de schoolprestaties van leerlingen op het bijzonder onderwijs en de prestaties van leerlingen op het openbaar onderwijs. De leerlingen die hierin centraal stonden waren afkomstig uit een lager sociaaleconomisch milieu. In hun onderzoek concluderen Corten en Dronkers dat bijzondere scholen voor deze leerlingen iets effectiever zijn dan openbare scholen. Zij verklaren deze verhoogde effectiviteit onder andere vanuit de functionele gemeenschap die binnen het bijzonder onderwijs wordt gevormd, maar het openbare onderwijs ontbeert (Corten & Dronkers 2005). Deze functionele gemeenschap kan ervoor zorgen dat de school in meerdere mate open staat voor zorgleerlingen. Daarnaast is het moreel van de docenten volgens hen op het bijzonder onderwijs doorgaans groter (Dronkers & Robert 2004, 189-190).

Bepaalde vormen van bijzonder onderwijs hebben uitgangspunten die belangrijke gevolgen kunnen hebben voor de leerlingenzorg. Zo hebben sommige scholen met christelijke grondslag vanuit de christelijke visie van naastenliefde, burgerschap, rekening met elkaar houden en samenwerken een aangepast programma ontwikkeld voor leerlingen met een beperking, afgestemd op hun behoeften. Het doel van dit programma is zorgleerlingen zoveel mogelijk binnen te houden op het reguliere onderwijs (Drenthetijdschrift.nl 2011). Iets soortgelijks geldt voor de zogenoemde vernieuwingsscholen als Montessori-, Jenaplan en Daltononderwijs. Op dergelijke scholen staan zaken als sociaal functioneren, zelfstandig werken en samenwerkend leren centraal. Leerlingen die niet goed zelfstandig kunnen werken of samenwerkend kunnen leren vallen hier weliswaar sneller op, maar tegelijkertijd bieden dergelijke onderwijsvormen extra hulp aan deze meer opvallende leerlingen. Zo werkt het Daltononderwijs vanuit het uitgangspunt dat ieder kind een individu is met eigen behoeften en recht op individuele aandacht. Op Daltonscholen wordt dan ook

veel differentiatie aangebracht in de groepen en zijn de leerkrachten goed in staat tot het aanbieden van differentiatie in de lesstof. Het Montessorionderwijs neemt toetsen af wanneer het kind er aan toe is, zo wordt toetsfrustratie bij zorgleerlingen voorkomen (Van der Bolt & Jepma 2009, 109).

Uit onderzoek van Ledoux, Smeets en Van der Veen is daarnaast gebleken dat openbare scholen zorgleerlingen sneller doorverwijzen dan bijzondere scholen (Ledoux, Smeets en Van der Veen 2005, 16, 43-47). Bijzonder onderwijs zou zorgleerlingen dus beter moeten kunnen handhaven dan openbare scholen. De vierde hypothese van dit onderzoek luidt daarom: *op bijzondere scholen wordt een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord gehouden dan op openbare scholen.*

4. Methoden en technieken

Het doel van dit onderzoek is inzicht te bieden in eventuele verbanden tussen schoolkenmerken en de mogelijkheid tot het handhaven van zorgleerlingen. In dit hoofdstuk wordt toegelicht hoe het onderzoek is uitgevoerd. Allereerst wordt de afbakening van het onderzoek toegelicht (4.1). Daarna worden de onderzoeksvariabelen (4.2) en de onderzoeksmethode (4.3) beschreven. De laatste paragraaf van dit hoofdstuk bevat informatie over de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek (4.4).

4.1 Afbakening onderzoek

Onder de term zorgleerling worden alle leerlingen verstaan die binnen het onderwijs een specifieke aanpak of extra hulp nodig hebben. Zodoende vallen ook hoogbegaafde leerlingen onder de term zorgleerling. (Onderwijsinspectie 2010, 223). Wanneer in dit onderzoek wordt gesproken over de ‘handhaving’ van zorgleerlingen, dan wordt daarmee het binnenboord kunnen houden van zorgleerlingen bedoeld. Zolang leerlingen op school kunnen blijven en niet worden doorverwezen, worden zij gehandhaafd.

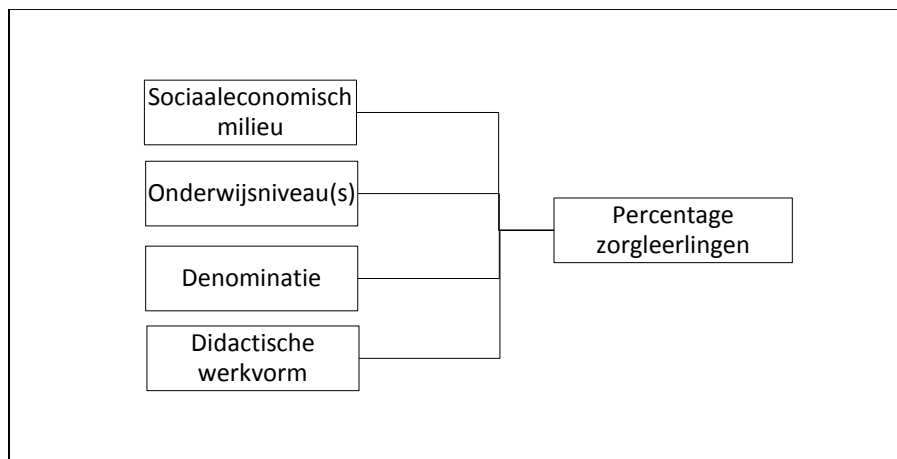
Vanwege de beperkte tijd die beschikbaar is voor het onderzoek is ervoor gekozen om één van de vier grote steden te onderzoeken, namelijk Den Haag. De organisatie van waaruit een deel van het onderzoek wordt gedaan, Bureau Onderwijsconsulenten, is in deze stad gevestigd. In Den Haag zijn verschillende initiatieven ten behoeve van het aanbieden van passend onderwijs. Desondanks zitten in Den Haag jaarlijks honderden kinderen thuis (Samenwerkingsverband Zuid-Holland West 2010).

De thuiszitproblematiek is het grootst in de vier grote steden Utrecht, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag (de G4) (Van Eekelen 2010, 19-22). De kwaliteit van het reguliere voortgezet onderwijs blijft in deze steden bovendien ver achter bij de rest van het land; ruim 20% van de scholen in de vier grote steden is (zeer) zwak, tegenover een landelijk gemiddelde van 7% (Onderwijsinspectie 2010, 14, 60, 67). Zogenaemde ‘overbelaste’ jongeren wonen voornamelijk in de G4. Deze jongeren komen relatief vaak uit gezinnen met een lage sociaaleconomische status (vaak etnische minderheden of gescheiden ouders), krijgen thuis weinig ondersteuning en hebben persoonlijke problemen. Door deze opeenstapeling van problemen lopen deze jongeren een groter risico om voortijdig uit te

vallen. Naar schatting zijn er in Nederland 16.000 overbelaste jongeren (Onderwijsinspectie 2010, 71, 262; Traag & van der Velden 2008, 1). Uit onderzoek blijkt bovendien dat leerlingen in het grootstedelijk gebied een verhoogde kans hebben om het onderwijs voortijdig te verlaten (Traag en van der Velden 2008, 22-23; Elsevier 2008).

4.2 Onderzoeksvariabelen

In dit onderzoek wordt de relatie tussen het percentage zorgleerlingen (de afhankelijke variabele) en een viertal schoolkenmerken (de onafhankelijke variabelen) onderzocht (zie figuur 2 voor een schematische weergave).

Figuur 2: overzicht onderzochte relaties afhankelijke en onafhankelijke variabelen

Deze relaties worden onderzocht aan de hand van de hypothesen die in paragraaf 3.3 zijn opgesteld (zie tabel 4 voor een overzicht). Indien bij het analyseren van de data blijkt dat een ander schoolkenmerk eveneens samenhangt met het kunnen handhaven van zorgleerlingen in het reguliere onderwijs, dan wordt dit opgenomen in het resultatenhoofdstuk (hoofdstuk 5).

Tabel 4: Onderzoeksvariabelen en bijbehorende hypothesen

Variabele	Hypothese
Sociaaleconomisch milieu	Sociaaleconomisch zwakkere scholen houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan sociaaleconomisch sterkere scholen (I).
Denominatie	Op bijzondere scholen wordt een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord gehouden dan op openbare scholen (II).
Onderwijsniveau	Op heterogene scholen worden zorgleerlingen beter gehandhaafd dan op homogene scholen (III).
Didactische werkvorm	Scholen met een meer vraaggerichte didactiek houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan scholen met een meer aanbodgerichte didactiek (IV).

4.3 Onderzoeksmethode

Aan de hand van de Scholenwijzer 2011²⁰ is een inventarisatie gemaakt van de reguliere middelbare scholen die vallen onder de regio Den Haag. Drie instellingen die in deze scholenwijzer worden vermeld onder de noemer regulier voortgezet onderwijs zijn niet opgenomen in het onderzoek. Deze 'scholen' vallen onder andere scholen en fungeren als verlengde basisschool, voor leerlingen die het basisonderwijs hebben verlaten, maar vanwege een taalachterstand nog niet kunnen instromen in het voortgezet onderwijs op een niveau dat bij hun capaciteiten en intelligentie past. Na een jaar op een dergelijke 'school' stromen de leerlingen door naar het eerste jaar van het voortgezet onderwijs. Omdat deze leerlingen dus nog niet beginnen aan hun onderwijsloopbaan op het voortgezet onderwijs, zijn deze scholen niet opgenomen in het onderzoek. Een andere school die niet is opgenomen in het onderzoek is het Koninklijk Conservatorium. Deze school is onderdeel van de Hogeschool der Kunsten en is vanwege zijn unieke positie niet goed te vergelijken met andere scholen voor voortgezet onderwijs. Het totaal aantal onderzochte scholen komt hiermee op 51.

Sociaaleconomisch milieu

Met behulp van dezelfde scholenwijzer is algemene informatie over de 51 scholen verzameld, waaronder adresgegevens. Aan de hand van de adresgegevens is met behulp van Google Maps en CBSinuwbuurt.nl²¹ bepaald in welke wijken de scholen staan en wat het gemiddelde inkomen van de inwoners van die wijken is. Aan de hand van dit gemiddelde inkomen is bepaald in welk sociaaleconomisch milieu de school zich bevindt. De scholen zijn ingedeeld op basis van het landelijk gemiddelde inkomen van € 18.600 per inkomensontvanger (CBSinuwbuurt.nl). Ten behoeve van de categorisering van de scholen is ervoor gekozen om een marge te hanteren voor het gemiddelde sociaaleconomische milieu.

---

²⁰ De Scholenwijzer wordt jaarlijks door de Gemeente Den Haag uitgebracht. In de scholenwijzer staat algemene informatie over alle scholen die vallen onder de gemeente Den Haag en is bedoeld om achtstegroepers en hun ouders te ondersteunen bij hun keuze voor middelbaar onderwijs. De Scholenwijzer 2011 is te downloaden op de website van de Gemeente Den Haag, via: <http://scholenwijzer.denhaag.nl/pdf/WegwijzerVO2011.pdf>.

²¹ Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft een website ontwikkeld waarop per buurt allerlei gegevens op te vragen zijn, waaronder het gemiddelde loon van de inwoners van de desbetreffende buurt. Deze gegevens zijn te benaderen via: <http://www.cbsinuwbuurt.nl>.

Zodoende zijn er drie categorieën: laag, gemiddeld en hoog (zie tabel 5 voor de indeling).

Tabel 5: overzicht categorieën sociaaleconomisch milieu

Categorie	Marge
Laag	< € 16.500
Gemiddeld	€ 16.500 – 20.000
Hoog	> 20.000

Onderwijsniveau(s)

Aan de hand van de scholenwijzer en websites van de scholen is bepaald welke onderwijsniveaus zij aanbieden. De scholen zijn met betrekking tot het onderwijsniveau op twee manieren gecategoriseerd. Allereerst is er een onderscheid gemaakt tussen scholen die meerdere onderwijsniveaus aanbieden (heterogeen) en scholen die slechts één onderwijsniveau aanbieden (homogeen). Daarnaast zijn de scholen gecategoriseerd naar het hoogst aangeboden onderwijsniveau: praktijkonderwijs, vmbo, havo of vwo. Wat betreft de subcategorieën van de verschillende onderwijsniveaus is geen onderscheid gemaakt. Voor vmbo-scholen betekent dit dat er geen onderscheid is gemaakt tussen de leerwegen die zij aanbieden en voor vwo geldt dat er geen onderscheid is gemaakt tussen atheneum en gymnasium.

Denominatie

De denominatie van de school wordt tevens vermeld in de scholenwijzer van de gemeente, en is als zodanig overgenomen in dit onderzoek.

Didactiek

De didactische werkvorm die de school hanteert is voor een deel van de scholen uit informatie op de afzonderlijke websites gehaald. Voor het overgrote deel van de scholen was deze informatie echter niet beschikbaar, daarom is aan respondenten gevraagd hoe zij de didactische werkvorm van hun school zouden typeren (zie hieronder: aanvullende vragenlijst).

Percentage rugzakleerlingen

Bij de Centrale Financiën Instellingen (CFI) is aan de hand van de BRIN-nummers²² van de scholen(gemeenschappen) informatie opgevraagd over het aantal rugzakjes op school.²³ Omdat de cijfers van het huidige schooljaar (2010-2011) daar nog niet op te vragen zijn, is gebruik gemaakt van de gegevens van het vorige schooljaar (2009-2010). Bij scholengemeenschappen wordt voor alle deelnemende scholen één financieel overzicht bijgehouden. Dat wil zeggen dat het CFI dan alleen informatie geeft over het aantal rugzakjes van de gehele scholengemeenschap. Aan de hand van de in de beschikking vermelde niveaus en het aantal leerlingen per school binnen de scholengemeenschap is in dergelijke gevallen een gemiddelde berekend. De aantallen rugzakjes zijn vervolgens afgezet tegen de totale leerlingenpopulatie van de school. Het percentage rugzakleerlingen dat hieruit voortkomt, is vervolgens gerelateerd aan het landelijk gemiddelde van 0,6%, of negen rugzakleerlingen per 1431 leerlingen (Onderwijsinspectie 2010, 227). De scholen zijn vervolgens gecategoriseerd met de woorden “geen”, “ondergemiddeld”, “gemiddeld”, “bovengemiddeld” en “ver bovengemiddeld” (zie tabel 6).

Tabel 6: indeling categorieën percentage rugzakleerlingen

Categorie	Percentage
Geen	0%
Ondergemiddeld	0,1%-0,5%
Gemiddeld	0,6%
Bovengemiddeld	0,7%-1%
Ver bovengemiddeld	> 1%

Opbrengsten en staat van leerlingenzorg

Via de Schoolwijzer van de Onderwijsinspectie²⁴ is per school informatie verzameld over de opbrengsten en de staat van de leerlingenzorg, weergegeven in ‘onvoldoende’, ‘voldoende’, ‘deels onvoldoende’²⁵ en ‘goed’. Via de websites van de scholen is aanvullende informatie

²² Een BRIN-nummer is een administratienummer voor scholen en aanverwante organisaties, aan de hand waarvan informatie kan worden opgevraagd bij verschillende instellingen, waaronder het CFI. De BRIN-nummers van de scholen zijn gepubliceerd in de Scholenwijzer.

²³ Deze informatie is te benaderen via: <http://www.cfi.nl/public/websitecfi/Default.aspx>.

²⁴ De Schoolwijzer van de Onderwijsinspectie is te benaderen via: <http://tkrtp.owinsp.nl/schoolwijzer>.

²⁵ De Onderwijsinspectie geeft wat betreft de opbrengsten per onderwijsniveau een oordeel. Zodoende kan een school zowel een voldoende als een onvoldoende hebben. De leerlingenzorg wordt schoolbreed beoordeeld en bevat zodoende deze categorie niet.

over de leerlingenzorg verzameld, voornamelijk uit het zorgplan en de schoolgids.

Aanvullende vragenlijst

Om aanvullende informatie over de handhavingmogelijkheden van zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs op te kunnen vragen is een vragenlijst opgesteld, aan de hand waarvan de zorgcoördinatoren van de desbetreffende scholen zijn bevraagd (zie de bijlage voor de vragenlijst). Het contact met de zorgcoördinatoren is op twee manieren tot stand gebracht: telefonisch en per e-mail. Via de website van het samenwerkingsverband Zuid-Holland West, waaronder de scholen in de regio Den Haag vallen, zijn de namen en e-mailadressen van de zorgcoördinatoren verzameld.²⁶ Half april zijn de zorgcoördinatoren voor het eerst benaderd, zowel telefonisch als per email. Begin mei zijn de zorgcoördinatoren die nog niet gereageerd hadden voor de tweede maal benaderd, wederom zowel telefonisch als per e-mail. Tussen de zorgcoördinatoren onderling is geen onderscheid gemaakt; alle zorgcoördinatoren zijn benaderd, en allen hebben dezelfde vragen voorgelegd gekregen. 24 zorgcoördinatoren hebben uiteindelijk meegewerkt aan het onderzoek (een respons van 47,1%).

De vragenlijst bevat zowel open als gesloten vragen. De zorgcoördinatoren is onder andere gevraagd naar de visie van de school op zorgleerlingen en mogelijkheid tot het bieden van een passend onderwijsarrangement per type zorgleerling. Daarnaast is hen gevraagd aan te vinken welke categorieën zorgleerlingen zij op het moment op school hebben (gecodeerd als “wel vertegenwoordigd” en “niet vertegenwoordigd”), en of zij eventueel een oververtegenwoordiging waarnemen van zorgleerlingen van een bepaald type of op een bepaald niveau. Ook is hen per type zorgleerling gevraagd in hoeverre de school deze leerlingen een passend onderwijsarrangement kan bieden. De respondenten konden daarbij kiezen uit “weet niet”, “niet”, “met veel moeite”, “met enige moeite”, “gemakkelijk” (zie voor een overzicht van de gebruikte categorieën de bijlage, vragen 8 en 22).

In de vragenlijst is een viertal stellingen opgenomen. De eerste twee zijn ontleend aan het onderzoek van Van der Bolt & Jepma (2003, 61, 77): *op onze school is voldoende*

---

²⁶ Het samenwerkingsverband hanteert een indeling in Noord en Zuid. Zodoende zijn twee bestanden gedownload (op 20 maart 2011) Zuid via: http://www.swvzhw.nl/assets/swvzhw/upload/lijst_van_zorgcoördinatoren_zuid_20100924_1285576015.pdf, en Noord via: http://www.swvzhw.nl/assets/swvzhw/upload/lijst_van_zorgcoördinatoren_noord_sept_2010_1285576103.pdf

capaciteit om het systeem van interne begeleiding te kunnen realiseren (1) en op onze school worden problemen bij leerlingen op een systematische wijze gesignaleerd en besproken (2), de andere twee stellingen zijn geformuleerd aan hand van de argumenten die scholen in de praktijk vaak gebruiken om zorgleerlingen te weren (zie paragraaf 1.2): *zorgleerlingen in de klas vragen om meer aandacht van de docent, wat leidt tot een daling van de resultaten van de gehele klas (3) en als wij op school meer zorgleerlingen aannemen, zullen ouders van de ‘gewone’ leerlingen hun kinderen van school af halen, waardoor wij uiteindelijk alleen met de zware gevallen zullen achterblijven (4)*. De respondenten kregen de volgende antwoordkeuzen: ‘zeer oneens’, ‘oneens’, ‘neutraal’, ‘eens’, ‘zeer eens’ en ‘weet niet’.

Daarnaast is de zorgcoördinatoren ter controle gevraagd naar het aantal rugzakleerlingen op school, en is hen gevraagd naar het totaal aantal zorgleerlingen in ruime zin (alle zorgleerlingen op school, inclusief leerlingen met een rugzakje). Voor zover de respondenten over deze informatie beschikten en deze informatie wilden vrijgeven, zijn de percentages zorgleerlingen ten opzichte van de totale leerlingenpopulatie opgenomen in het dataoverzicht. Daarnaast is het percentage is gecategoriseerd aan de hand van het landelijk gemiddelde van 16,2% zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs²⁷ (Onderwijsinspectie 2010, 223). Daarbij is eveneens een marge gehanteerd (zie tabel 7).

Tabel 7: indeling categorieën zorgleerlingen

Categorie	Percentage
Ondergemiddeld	0-15%
Gemiddeld	15-17%
Bovengemiddeld	17-32%
Ver bovengemiddeld	>32%

Omdat de didactische werkvorm voor een groot deel van de scholen niet uit de documentatie te halen valt, is de respondenten gevraagd hoe zij de didactische werkvorm van hun school zouden typeren. De didactiek van de scholen is gecategoriseerd aan de hand van de indeling “vraaggericht”, “deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd” en “aanbodgestuurd”. Omwille van de privacy van de respondenten zijn specifieke didactische aanpakken, zoals Montessori-, Dalton- en Vrije School onderwijs niet apart benoemd, maar gecategoriseerd volgens bovenstaande indeling.

²⁷ Het eerder genoemde percentage van 20% zorgleerlingen in de voortgezet onderwijsleeftijd had betrekking op leerlingen uit het reguliere en speciale voortgezet onderwijs. Wanneer de leerlingen van het speciaal onderwijs buiten beschouwing worden gelaten, blijft een percentage van 16,2% over voor het reguliere voortgezet onderwijs.

De respondenten is tevens gevraagd aan te geven welk percentage zorgleerlingen op hun school de eindstreep haalt (vertraagd en onvertraagd), en er is hen gevraagd naar een typering van de werkdruk van docenten ten aanzien van onderwijs aan zorgleerlingen en de samenwerking met het Zorg- en Adviesteam (ZAT). Ook deze informatie is gecategoriseerd, de werkdruk op een schaal van “te laag”, via “gemiddeld” naar “verhoogd” en “zeer hoog”, de frequentie van de bijeenkomsten met het ZAT van “wekelijks” via “maandelijks” naar “eens per 5-6 weken” en “eens per 7-8 weken”. Het slagingspercentage is achteraf gecategoriseerd, ten opzichte van het Haags gemiddelde dat uit de data naar voren is gekomen (van het landelijke slagingspercentage van zorgleerlingen is geen gemiddelde bekend). Dit Haagse gemiddelde is 91,4%. Voor de categorisering is wederom gebruik gemaakt van een marge (zie tabel 8). Wat betreft het onvertraagde slagingspercentage van zorgleerlingen ligt het Haagse gemiddelde een stuk lager, namelijk op 71,0%. De categorisering van het onvertraagde slagingspercentage van zorgleerlingen is daarom iets anders ingedeeld (zie tabel 8).

Tabel 8: overzicht categorisering slagingspercentages

Categorie	Slagingspercentage totaal	Slagingspercentage onvertraagd
Ondergemiddeld	< 86%	< 66%
Gemiddeld	86-96%	66-76%
Bovengemiddeld	> 96%	> 76%

Vanuit de samenleving is er regelmatig een roep om inclusief onderwijs, waarbij alle leerlingen met beperkingen worden opgenomen in reguliere scholen. De scheiding tussen ‘speciaal’ en ‘regulier’ bestaat dan niet meer (zie o.a. de Coalitie Voor Inclusie 2010). Met het nieuwe stelsel van Passend Onderwijs hoopt de regering bovendien zoveel mogelijk kinderen met beperkingen binnen het reguliere onderwijs te houden. In het licht van de roep om inclusief onderwijs en de bezuinigingen op Passend Onderwijs is de zorgcoördinatoren gevraagd naar hun standpunt ten aanzien van inclusief onderwijs. De respondenten konden antwoorden met: ‘zeer negatief’, ‘matig negatief’, ‘matig positief’ en ‘zeer positief’. Om de privacy van de respondenten te kunnen waarborgen zijn de namen van scholen en zorgcoördinatoren niet opgenomen in dit onderzoek. Opmerkingen van respondenten worden zodanig weergegeven dat hieruit niet is af te leiden van welke school zij afkomstig zijn.

Data-analyse

De verzamelde en gecategoriseerde data is vervolgens door middel van codes (Van Thiel 2007, 133-136) ingevoerd in statistiekprogramma SPSS (versie 17.0), waarmee de data vervolgens is geanalyseerd. Omdat de data in dit onderzoek gecategoriseerd is, is er gebruik gemaakt van een toets die een verband kan weergeven tussen twee ordinale variabelen: de Somers' D-toets. Deze toets kan bovendien weergeven hoe sterk de genoemde verbanden zijn, zodat verschillende gevonden verbanden met elkaar te vergelijken zijn (Huizingh 2007, 252). Bij een significantie van lager dan .050 is er sprake van een significant statistisch verband (Huizingh 2007, 250; Van Thiel 2007, 144). Zodoende is bepaald welke verbanden er zijn tussen de percentages rugzak- en zorgleerlingen enerzijds en de vier onderzochte variabelen (sociaaleconomisch milieu, denominatie, onderwijsniveau en didactische werkvorm) anderzijds. Daarnaast is onderzocht of er andere verbanden zijn tussen de vier variabelen en de gevonden data (zie hoofdstuk 5).

4.4 Betrouwbaarheid en validiteit

De verschillende variabelen zijn zo nauwkeurig mogelijk onderzocht (Van Thiel 2007, 55). Waar specifiek meetbaar, is dit gedaan aan de hand van officiële documentatie, onder andere van de Onderwijsinspectie en de Centrale Financiën Instellingen (CFI). Deze documentatie kan echter verouderd zijn, omdat deze vaak in een cyclus van een aantal jaar worden opgesteld. Zo hebben de gegevens die het CBS beschikbaar heeft gesteld over de gemiddelde inkomens per wijk betrekking op het jaar 2007 en heeft de informatie over het aantal rugzakjes per school (afkomstig van het CFI) betrekking op het schooljaar 2009-2010. Omdat de Onderwijsinspectie een risicoanalyse hanteert, bezoekt zij scholen waarvan wordt verwacht dat zij minder goed presteren vaker dan scholen waarvan men dit niet verwacht. Dit betekent dat de oordelen van de Onderwijsinspectie in sommige gevallen ook verouderd zijn. In alle gevallen is uiteraard van de meest recente beschikbare bron gebruik gemaakt.

Een andere kanttekening wat betreft de informatie van het CFI is het feit dat scholengemeenschappen als één worden behandeld. Zodoende is voor scholen die onder een dergelijke scholengemeenschap vallen niet duidelijk hoeveel rugzakleerlingen zij daadwerkelijk opvangen. Een deel van deze scholen heeft de vragenlijst ingevuld, waardoor

alsnog het precieze aantal zorgleerlingen bekend is. Voor de overige scholen is, gedifferentieerd naar onderwijsniveau en aantal leerlingen per school, een gemiddelde genomen.

Daarnaast zijn wat betreft de schoolkenmerken niet van alle scholen bekend in welke categorie zij vallen, waardoor deze scholen in de desbetreffende hoofdstukken buiten beschouwing zijn gelaten. Zo is van zeven scholen het sociaaleconomische milieu onbekend en ontbreekt van 21 scholen een typering van de didactische werkvorm.

Een deel van de gebruikte data is afkomstig van respondenten. De respondenten zouden vanuit hun functie moeten kunnen beschikken over de gevraagde gegevens, en deze vanuit hun school kunnen presenteren. Het is echter onduidelijk hoe nauwkeurig deze informatie is.

De vragen zijn zo specifiek mogelijk gesteld. De antwoorden van de respondenten zijn in het resultatenhoofdstuk niet gepresenteerd voor een ander doel dan datgene wat bevraagd is. Wanneer er in de vragen sprake was van categorisering dan is deze categorisering ook in de codering in SPSS en in het resultatenhoofdstuk aangehouden.

Om eventuele antwoordsturing door de onderzoeker te voorkomen (Van Thiel 2007, 59, 94) is aan de respondenten zo min mogelijk informatie over het onderzoek gegeven. De doelstelling is bekend gemaakt, en de vier variabelen zijn genoemd. De hypotheses en eventuele aannames van de onderzoeker zijn echter niet bekend gemaakt. Om suggestieve antwoorden te voorkomen zijn de vragen zo specifiek mogelijk gesteld en is daar waar mogelijk gebruik gemaakt van gesloten vragen (Van Thiel 2007, 58-59). Opdat de respondenten niet beïnvloed zouden worden door de antwoorden van andere respondenten is er bij de digitale versie van de vragenlijst voor gekozen om de antwoorden van anderen niet zichtbaar te maken. Tenslotte is gekozen voor een anonieme vragenlijst, zodat de zorgcoördinatoren de vrijheid hadden om eerlijk te antwoorden en zo min mogelijk sociaal wenselijke antwoorden zouden geven.

Helaas is er sprake van een non-respons, wat gevolgen heeft voor de representativiteit van het onderzoek (van Thiel 2007, 94). Iets minder dan de helft van de zorgcoördinatoren heeft meegewerkt aan het onderzoek. Onder de respondenten zijn met betrekking tot de onderzochte variabelen alle categorieën vertegenwoordigd. Naar verwachting zijn hun meningen dan ook representatief voor de andere zorgcoördinatoren. Aangezien de andere zorgcoördinatoren niet hebben meegewerkt aan het onderzoek, kan

dit echter niet worden gegarandeerd.

Tenslotte hebben de ophanden zijnde veranderingen in het kader van Passend Onderwijs gevolgen voor de herhaalbaarheid van dit onderzoek. Het rugzakje wordt bijvoorbeeld afgeschaft en kan zodoende niet meer worden gebruikt om het zwaardere type zorgleerling aan te duiden. De onderzoeker kan dan alleen nog maar afgaan op cijfers die de scholen aanleveren.

De resultaten van dit onderzoek zijn te generaliseren met de andere drie steden van de G4: Rotterdam, Utrecht en Amsterdam. Zoals in paragraaf 4.1 al aan de orde kwam, is de problematiek in deze steden vergelijkbaar. Er zijn daarnaast geen redenen gevonden om aan te nemen dat deze steden significant van elkaar verschillen met betrekking tot vertegenwoordigde typen zorgleerlingen of de hantering van een ander beleid ten aanzien van zorgleerlingen.

5. Resultaten

Dit hoofdstuk is gebaseerd op onderzoek onder 51 middelbare scholen in de regio Den Haag. Het hoofdstuk is onderverdeeld in zes paragrafen. In de eerste vier paragrafen wordt aan de hand van de in paragraaf 3.3 opgestelde hypothesen (zie tabel 9 voor een overzicht) de relatie tussen het percentage zorgleerlingen en de vier schoolkenmerken besproken: het sociaaleconomisch milieu (5.1), de denominatie (5.2), het onderwijsniveau (5.3) en de didactiek (5.4). In de vijfde paragraaf wordt de vertegenwoordiging van specifieke categorieën zorgleerlingen besproken, alsmede het kunnen bieden van een passend onderwijsarrangementen per type zorgleerling. De zesde paragraaf tenslotte, bevat algemene observaties over onderwijs aan zorgleerlingen in Den Haag (5.6).

Tabel 9: overzicht hypothesen

Variabele	Hypothese
Sociaaleconomisch milieu	Sociaaleconomisch zwakkere scholen houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan sociaaleconomisch sterkere scholen (5.1).
Denominatie	Op bijzondere scholen wordt een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord gehouden dan op openbare scholen(5.2).
Onderwijsniveau	Op heterogene scholen worden zorgleerlingen beter gehandhaafd dan op homogene scholen (5.3).
Didactiek	Scholen met een meer vraaggerichte didactiek houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan scholen met een meer aanbodgerichte didactiek (5.4).

5.1 Sociaaleconomisch milieu

De hypothese die in deze paragraaf centraal staat is: *sociaaleconomisch zwakkere scholen houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan sociaaleconomisch sterkere scholen*. De scholen die zijn onderzocht zijn gecategoriseerd als afkomstig uit een laag, gemiddeld of hoog sociaaleconomisch milieu (zie tabel 10).

Tabel 10: overzicht sociaaleconomisch milieu scholen Den Haag

Sociaaleconomisch milieu	Aantal scholen	Percentage
Laag	7	13,7%
Gemiddeld	13	25,5%
Hoog	24)	47,1%
Onbekend	7)	13,7%
Totaal	51)	100%

Uit de data blijkt een significant verband tussen het sociaaleconomische milieu van de school en het percentage zorgleerlingen dat de school opvangt (zie tabel 11). De waarde van het verband is negatief, dat wil zeggen dat hoe hoger het sociaaleconomische milieu van de school is, hoe lager het percentage opgevangen zorgleerlingen. De hypothese dat scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord houden dan scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu wordt hiermee bevestigd.

Bovendien ondersteunt dit de these van Trappenburg (2009, 11-14), dat door actieve solidariteit denivellering optreedt; de last van zorgleerlingen komt voornamelijk terecht op de schouders van de scholen uit de lagere sociaaleconomische milieus.

Tabel 11: relatie sociaaleconomisch milieu en percentage zorgleerlingen

Sociaaleconomisch milieu	Aantal scholen	Gemiddeld percentage zorgleerlingen
Laag	5	60,8%
Midden	5	41,0%
Hoog	12	18,4%
Totaal	21	33,2%

Somers'D = ,000 bij een waarde van -,575 (significant).

Wanneer er specifiek gekeken wordt naar het zwaardere type zorgleerling, de leerlingen met leerlinggebonden financiering, dan is er geen significant verband gevonden met het sociaaleconomisch milieu van de school (zie tabel 12), al wordt uit de data wel duidelijk dat scholen uit hogere sociaaleconomische milieus een lager percentage rugzakleerlingen opvangen dan de gemiddelde Haagse school voor voortgezet onderwijs.

Tabel 12: relatie sociaaleconomisch milieu en percentage rugzakleerlingen

Sociaaleconomisch milieu	Aantal scholen	Gemiddeld percentage rugzakleerlingen
Laag	7	1,8%
Midden	13	2,0%
Hoog	24	1,3%
Totaal	44	1,6%

Somers'D = ,422 bij een waarde van -,111 (niet significant).

Een van de respondenten uit het lagere sociaaleconomische milieu geeft aan dat zorgleerlingen bij hem op school inderdaad oververtegenwoordigd zijn vanwege het lage sociaaleconomische milieu waarin de school zich bevindt. Daarnaast neemt de respondent een toename in het aantal zorgleerlingen waar. Een andere respondent uit het lage sociaaleconomische milieu beaamt dit en geeft aan dat de school veel zorgleerlingen heeft omdat "de school in een krachtwijk staat, veel leerlingen zijn afkomstig uit de omgeving".

Dat scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu terughoudender zijn in de aanname van zorgleerlingen blijkt tevens een opmerking in de schoolgids van een school uit het hoge sociaaleconomische milieu. Daarin staat dan “leerlingen met een REC-4²⁸ indicatie, of waarvan verwacht wordt dat zijn aanmerking komen voor een REC-4 indicatie niet worden toegelaten”. Deze school voert dus actief beleid in het weren van leerlingen met leerlinggebonden financiering in het vierde cluster (sociaalemotionele en psychische problematiek). Een derde respondent uit het hoge sociaaleconomische milieu heeft aangegeven dat een groot deel van de zorgleerlingen (33%) het niet haalt op school. Op een vierde school uit het hoge sociaaleconomische milieu blijken de wettelijk verplichte handelingsplannen voor leerlingen met leerlinggebonden financiering zelfs te ontbreken. Uit de opmerkingen van respondenten uit het hogere sociaaleconomische milieu komt bovendien meerdere malen naar voren dat deze scholen het moeilijk vinden om onderwijs te bieden aan leerlingen met gedragsproblemen en vinden ze dat er op hun school te weinig individuele aandacht is voor de zorgleerlingen. Een respondent uit het lage sociaaleconomische milieu geeft juist aan dat er op zijn school zeer veel inzet van docenten is.

Het gemiddelde slagingspercentage voor zorgleerlingen is hoger op scholen uit een lager of gemiddeld sociaaleconomisch milieu dan op scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu (zie tabel 13). Wat betreft het onvertraagde slagingspercentage is zelfs een significant verband gevonden met het sociaaleconomisch milieu van de school: hoe hoger het sociaaleconomisch milieu, hoe lager het onvertraagde slagingspercentage van zorgleerlingen. Uit de rapporten van de Onderwijsinspectie blijkt bovendien dat scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu niet slechter presteren dan scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu. De scholen uit het lagere sociaaleconomische milieu scoren zelfs allemaal een voldoende, en scholen met een gemiddelde sociaaleconomische status hebben naar verhouding de meeste scholen die een onvoldoende scoren in de oordelen van de Onderwijsinspectie (zie tabel 14). Een in de praktijk regelmatig gebruikt argument dat de resultaten van scholen achteruit gaan wanneer zij meer zorgleerlingen op school hebben lijkt daarmee onhoudbaar.

---

²⁸ REC staat voor Regionaal Expertise Centrum, waarbinnen door een Commissie van Indicatiestelling clusterindicaties worden gegeven. Een REC-4 indicatie is dus hetzelfde een clusterindicatie in de vierde cluster.

Tabel 13: overzicht gemiddelde slagingspercentages zorgleerlingen naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Aantal scholen	Slagingspercentage zorgleerlingen totaal	Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd
Laag	4	93,0%	83,3%
Gemiddeld	3	92,1%	83,3%
Hoog	8	89,3%	70,2%
Totaal	15	90,8%	75,8%

Slagingspercentage zorgleerlingen totaal: Somers' D = ,642 bij een waarde van -,099 (niet significant)

Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd: Somers' D = ,022 bij een waarde van -,433 (significant).

Tabel 14: overzicht aantal scholen met een voldoende beoordeling wat betreft opbrengsten (Onderwijsinspectie) naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Aantal scholen	Aantal scholen met een voldoende
Laag	7	100% (N=7)
Gemiddeld	11	63,6% (N=7)
Hoog	23	91,3% (N=21)

Somers' D = ,533 bij een waarde van ,073 (niet significant).

Het is bovendien veelzeggend dat scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu vaker hebben aangegeven onvoldoende capaciteit beschikbaar te hebben om het systeem van interne begeleiding vorm te kunnen geven dan scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu (zie tabel 15). Daarnaast zijn de respondenten uit het lagere sociaaleconomische milieu vaker van mening dat zij problemen bij leerlingen op een systematische wijze signaleren en bespreken van dan respondenten van scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu (zie tabel 16).

Tabel 15: standpunten zorgcoördinatoren stelling 1 naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Laag	0	0	25% (N=1)	50% (N=2)	25% (N=1)
Gemiddeld	0	0	25% (N=1)	25% (N=1)	50% (N=2)
Hoog	0	63,6% (N=7)	9,1% (N=1)	27,3% (N=3)	0
Totaal	0	36,8% (N=7)	15,8% (N=3)	31,6% (N=6)	15,8% (N=3)

Stelling: Op onze school is voldoende capaciteit beschikbaar om het systeem van interne begeleiding vorm te geven.

Tabel 16: standpunten zorgcoördinatoren stelling 2 naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Laag	0	0	0	75% (N=3)	25% (N=1)
Gemiddeld	0	25% (N=1)	0	50% (N=2)	25% (N=1)
Hoog	0	27,3% (N=3)	27,3% (N=3)	36,4% (N=4)	9,1% (N=1)
Totaal	0	21,1% (N=4)	15,8% (N=3)	47,4% (N=9)	15,8% (N=3)

Stelling: Op onze school worden problemen bij leerlingen op een systematische wijze gesignaleerd en besproken.

De werkdruk ten aanzien van zorgleerlingen wordt over het algemeen als hoog ervaren. Opvallend is dat alleen in het hogere sociaaleconomische milieu enkele respondenten hebben aangegeven dat de werkdruk te laag of gemiddeld is (zie tabel 17). De respondent die aangaf dat de werkdruk nog te laag is zei daarbij dat met name “mentoren wat meer mogen doen voor hun zorgleerlingen”.

Tabel 17: typering werkdruk naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Aantal scholen	Nog te laag	Gemiddeld	Verhoogd	Hoog	Zeer hoog
Laag	5	0	0	20% (N=1)	40% (N=2)	40% (N=2)
Gemiddeld	3	0	0	33,3% (N=1)	66,7% (N=2)	0
Hoog	10	10% (N=1)	20% (N=2)	20% (N=2)	30% (N=3)	20% (N=2)
Totaal	18	5,6% (N=1)	11,1% (N=2)	22,2% (N=4)	38,9% (N=7)	22,2% (N=4)

Vraag: hoe zou u de werkdruk van de docenten typeren ten aanzien van onderwijs aan zorgleerlingen?

Conclusie

De hypothese dat sociaaleconomisch zwakkere scholen een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord houden dan sociaaleconomisch sterkere scholen wordt bevestigd. Uit de data blijkt namelijk: hoe hoger het sociaaleconomisch milieu, hoe lager het percentage zorgleerlingen. Scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu vangen dus meer zorgleerlingen op dan scholen uit een hoog sociaaleconomisch milieu. De these van Trappenburg (zie paragraaf 3.3), dat actieve solidariteit denivellerend werkt en de draaglast van zorgleerlingen dus voornamelijk op scholen met een lagere sociaaleconomische status terecht komt, wordt hiermee bevestigd (Trappenburg 2009, 11-12).

Een hoger percentage zorgleerlingen lijkt bovendien niet te leiden tot slechte

prestaties van de school als geheel.

Daarnaast blijkt dat respondenten van scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu vaker van mening zijn dat zij over voldoende capaciteit voor interne begeleiding beschikken en problemen bij leerlingen op een systematische wijze signaleren en bespreken. Het gemiddelde slagingspercentage van zorgleerlingen is op scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu bovendien lager dan het slagingspercentage van zorgleerlingen op scholen uit het lage of gemiddelde sociaaleconomische milieu.

5.2 Denominatie

In deze paragraaf wordt de tweede hypothese onderzocht: op bijzondere scholen wordt een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord gehouden dan op openbare scholen. In Den Haag zijn er in het voortgezet onderwijs 16 openbare scholen en 35 bijzondere scholen. De bijzondere scholen zijn onder te verdelen in vier categorieën: algemeen bijzonder, interconfessioneel, katholiek en protestantschristelijk (zie tabel 18). Zogenoemde traditionele vernieuwingscholen, zoals de Vrije School, en Dalton- en Montessorionderwijs worden in de terminologie niet apart aangeduid, zij vallen onder het bijzonder onderwijs, en in de subcategorie algemeen bijzonder onderwijs (in een enkel geval onder interconfessioneel onderwijs).

Tabel 18: overzicht denominaties Den Haag

Denominatie	Aantal scholen	Percentage
Algemeen bijzonder	12	23,5%
Interconfessioneel	15	29,4%
Katholiek	3	5,9%
Openbaar	16	31,4%
Protestantschristelijk	5	9,8%
Totaal	51	100%

Uit de data blijkt geen significant verband tussen de denominatie en het percentage zorgleerlingen op school (zie tabel 19). De hypothese dat bijzondere scholen meer zorgleerlingen binnenboord houden wordt daarmee dus niet bevestigd. Kijkend naar de subcategorieën blijkt dat de katholieke scholen gemiddeld het hoogste percentage zorgleerlingen opvangen, terwijl algemeen bijzondere scholen – waaronder traditionele

vernieuwingsscholen als Montessori-, Dalton- en Vrije scholen – het laagste percentage zorgleerlingen opvangen.²⁹ Openbaar onderwijs zit daar tussenin en vangt iets meer zorgleerlingen op dan het Haagse gemiddelde (tabel 20). Het hebben van een functionele gemeenschap, zoals bijzondere scholen doorgaans hebben, leidt dus niet tot een betere handhaving van zorgleerlingen ten opzichte van scholen die een dergelijke functionele gemeenschap ontberen (openbare scholen). Ook uit de opmerkingen over de visies van de scholen op onderwijs aan zorgleerlingen komt geenszins naar voren dat bijzondere scholen vanwege hun specifieke visie op de mens of op het onderwijs meer zorgleerlingen proberen binnenboord te houden dan openbare scholen. Een respondent uit het katholieke onderwijs vertelt zelfs dat de docenten op zijn school “zijn vaak te weinig op de hoogte van de problematiek of willen of kunnen daar ook niets mee”. Een respondent uit het algemeen bijzonder onderwijs zegt: “wanneer een leerling uitvalt, is het heel lastig om extra hulp te organiseren”. Binnen het interconfessionele onderwijs meldt een respondent dat bij hem op school “niet iedereen is didactisch-pedagogisch even sterk, waardoor er soms te veel ruimte is [voor leerlingen] om de grenzen op te rekken”.

Tabel 19: gemiddeld percentage zorgleerlingen naar denominatie

Denominatie	Aantal scholen	Gemiddeld percentage zorgleerlingen
Bijzonder	16	34,8%
Openbaar	8	32,4%
Totaal	24	33,2%

Somers’D = ,243 bij een waarde van -,189 (niet significant).

Tabel 20: gemiddeld percentage zorgleerlingen naar denominatie per subcategorie

Denominatie (subcategorie)	Aantal scholen	Gemiddeld percentage zorgleerlingen
Algemeen bijzonder	4	29,5%
Interconfessioneel	5	30,0%
Katholiek	3	38,4%
Openbaar	8	34,8%
Protestantschristelijk	4	33,7%
Totaal	24	33,2%

Ook wat betreft de zwaardere categorie zorgleerlingen – de rugzakleerlingen die ook op het speciaal onderwijs plaatsbaar zijn – is geen significant verband gevonden met de denominatie van de school. Dat het gemiddelde percentage rugzakleerlingen van bijzondere

²⁹ De subcategorieën zijn kwalitatieve variabelen en zodoende niet op een schaal te verdelen. Daarom kan niet statistisch worden vastgesteld in hoeverre er een significant verband bestaat met de afzonderlijke denominaties.

scholen twee keer zoveel is als op openbare scholen berust waarschijnlijk op toeval (zie tabel 21). Binnen het bijzonder onderwijs lopen de percentages rugzakleerlingen per subcategorie namelijk enorm uiteen (zie tabel 22). Interconfessionele scholen en scholen met een protestantschristelijke grondslag blijken percentage rugzakleerlingen van respectievelijk 2,5 en 3,3% op te vangen, terwijl algemeen bijzondere scholen, katholieke scholen en openbare scholen alle drie een percentage rugzakleerlingen van rond de 1% blijken op te vangen (tabel 22).

Tabel 21: gemiddeld percentage rugzakleerlingen naar denominatie

Denominatie	Aantal scholen	Gemiddeld percentage rugzakleerlingen
Bijzonder	34	2,0%
Openbaar	16	1,0%
Totaal	50	1,7%

Somers' D = ,555 bij een waarde van ,072 (niet significant).

Tabel 22: gemiddeld percentage rugzakleerlingen naar denominatie per subcategorie

Denominatie	Aantal scholen	Gemiddeld percentage rugzakleerlingen
Algemeen bijzonder	11	1,0%
Interconfessioneel	15	2,5%
Katholiek	3	0,9%
Openbaar	16	1,0%
Protestantschristelijk	5	3,3%
Totaal	50	2,3%

Het totale slagingspercentage van zorgleerlingen verschilt nauwelijks tussen het openbaar en bijzonder onderwijs. Wel is het percentage zorgleerlingen dat onvertraagd de eindstreep haalt bijna 10% hoger op het openbare onderwijs (tabel 23). Per subcategorie blijkt het slagingspercentage van zorgleerlingen het laagst op het katholieke onderwijs, en het hoogst op algemeen bijzonder onderwijs (tabel 24). De differentiatie die algemeen bijzondere scholen zoals Dalton- en Montessorischolen in het onderwijs aanbrenge(n) (zie paragraaf 3.3) zou ten grondslag kunnen liggen aan het feit dat zij een dergelijk hoog slagingspercentage hebben. Hoewel deze scholen dus het laagste percentage zorgleerlingen opvangen, weten zij deze wel allemaal over de eindstreep te krijgen.

Tabel 23: slagingspercentage naar denominatie

Denominatie	Aantal scholen	Slagingspercentage zorgleerlingen totaal	Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd
Bijzonder	11	92,0%	68,8%
Openbaar	5	90,0%	77,0%
Totaal	16	91,4%	71,0%

Slagingspercentage zorgleerlingen totaal: Somers' D = ,242 bij een waarde van ,259 (niet significant).

Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd: Somers' D = ,726 bij een waarde van -,085 (niet significant).

Tabel 24: slagingspercentage naar denominatie per subcategorie

Denominatie	Aantal scholen	Slagingspercentage zorgleerlingen totaal	Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd
Algemeen bijzonder	2	100,0%	82,5%
Interconfessioneel	4	93,3%	57,0%
Katholiek	2	78,0%	58,3%
Openbaar	5	90,0%	77,0%
Protestantschristelijk	3	94,3%	82,3%
Totaal	16	91,4%	71,0%

Opvallend is dat de scholen die het hoogste percentage zorgleerlingen opvangen (katholieke en openbare scholen, zie tabel 20) ook het beste scoren wat betreft de opbrengsten. De oordelen van de Onderwijsinspectie zijn bij beide denominaties overwegend voldoende (tabel 25). Het algemeen bijzonder onderwijs, dat het laagste percentage zorgleerlingen opvangt (zie tabel 20), blijkt bovendien als enige categorie scholen te bevatten die onvoldoende scoren in het oordeel van de Onderwijsinspectie wat betreft de leerlingenzorg (zie tabel 26).

Tabel 25: oordeel Onderwijsinspectie wat betreft opbrengsten naar denominatie

Denominatie	Aantal scholen	Aantal scholen met een voldoende
Algemeen bijzonder	11	81,8% (N=9)
Interconfessioneel	15	66,7% (N=10)
Katholiek	3	100% (N=3)
Openbaar	13	92,3% (N=12)
Protestantschristelijk	5	80% (N=4)
Totaal	47	80,9% (N=38)

Tabel 26: oordeel Onderwijsinspectie wat betreft leerlingenzorg naar denominatie

Denominatie	Aantal scholen	Aantal scholen met een voldoende of goed
Algemeen bijzonder	7	71,4% (N=5)
Interconfessioneel	12	100% (N=12)
Katholiek	3	100% (N=3)
Openbaar	13	100% (N=13)
Protestantschrijstelijk	5	100% (N=5)
Totaal	40	95% (N=38)

Daarnaast is het opvallend dat bijzondere scholen in meerdere mate bang zijn voor een oudervlucht dan openbare scholen (zie tabel 27). Hoewel een groot deel van de respondenten een neutraal standpunt inneemt wat betreft deze stelling, is de meerderheid van de respondenten uit het bijzonder onderwijs het eens met deze stellingen, terwijl geen enkele respondent uit het openbare onderwijs een dergelijk standpunt inneemt. Een respondent van het protestantschrijstelijke onderwijs zegt het met zoveel woorden: “de angst voor een oudervlucht is er inderdaad”. Dit zou kunnen betekenen dat bijzondere scholen terughoudender zijn in het aannemen van zorgleerlingen, echter uit de huidige data blijkt geen significant verband tussen de denominatie van de school en het percentage rugzakleerlingen.

Tabel 27: standpunten zorgcoördinatoren stelling 4 naar denominatie

Denominatie	Zeet oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeet eens
Bijzonder	0	21,4% (N=3)	42,9% (N=6)	35,7% (N=5)	0
Openbaar	28,5% (N=2)	28,5% (N=2)	42,9% (N=3)	0	0
Totaal	9,5% (N=2)	23,8% (N=5)	42,9% (N=9)	23,8% (N=5)	0

Stelling: Als wij op school meer zorgleerlingen aannemen, zullen de ouders van ‘gewone’ leerlingen hun kinderen van school af halen, waardoor wij uiteindelijk alleen met de zware gevallen zullen achterblijven.

Conclusie

De tweede hypothese, dat bijzondere scholen een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord houden dan openbare scholen wordt niet bevestigd. De denominatie van de school blijkt in de regio Den Haag nauwelijks een rol te spelen ten aanzien van het onderwijs

aan zorgleerlingen. De functionele gemeenschap die op bijzondere scholen veelal meer aanwezig is dan op openbare scholen blijkt dus niet te leiden tot meer zorgleerlingen, het beter kunnen handhaven van zorgleerlingen of betere prestaties van zorgleerlingen.

Katholieke en openbare scholen vangen de hoogste percentages zorgleerlingen op, en hebben tegelijkertijd het vaakst een voldoende beoordeling van de Onderwijsinspectie wat betreft de opbrengsten, ten opzichte van de andere denominaties. Het algemeen bijzonder onderwijs vangt het laagste percentage zorgleerlingen op en bevat als enige denominatie twee scholen die een onvoldoende scoren in het oordeel van de Onderwijsinspectie wat betreft leerlingenzorg.

Hoewel het totale slagingspercentage van zorgleerlingen bijna gelijk is tussen het openbaar en bijzonder onderwijs, blijkt dat het percentage zorgleerlingen dat onvertraagd de eindstreep behaalt op het bijzonder onderwijs een stuk lager te zijn. Het bijzonder onderwijs is in vergelijking met het openbaar onderwijs angstiger voor een oudervlucht.

5.3 Onderwijsniveau

In deze paragraaf wordt de derde hypothese getoetst: op heterogene scholen kunnen zorgleerlingen beter worden gehandhaafd dan op homogene scholen. Ongeveer de helft van de Haagse scholen is homogeen (biedt meerdere onderwijsniveaus aan. De andere helft is homogeen (één onderwijsniveau) (zie tabel 28). Naast een indeling in de breedte van de school is tevens onderscheid gemaakt aan de hand van het hoogst aangeboden onderwijsniveau per school (zie tabel 29).

Tabel 28: overzicht indeling naar breedte van de school

Breedte van de school	Aantal scholen	Percentage
Heterogeen	25	49,0%
Homogeen	26	51,0%
Totaal	51	100%

Tabel 29: overzicht indeling naar hoogst aangeboden onderwijsniveau

Hoogst aangeboden onderwijsniveau	Aantal scholen	Percentage
Praktijkonderwijs	6	11,8%
Vmbo	17	33,3%
Havo	4	7,8%
Vwo	24	47,1%
Totaal	51	100%

Uit de data blijkt een significant positief verband tussen de breedte van de school en het percentage zorgleerlingen (zie tabel 30). Homogene scholen vangen meer zorgleerlingen op dan heterogene scholen. Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat 7 van de 26 homogene scholen (27,0%) scholen voor praktijkonderwijs betreffen, die zijn bedoeld voor zorgleerlingen. Deze scholen bestaan zodoende bijna volledig uit zorgleerlingen en trekken het percentage zorgleerlingen op het homogene onderwijs dus omhoog. Er is tevens een significant verband tussen het percentage zorgleerlingen en het hoogst aangeboden onderwijsniveau van de school. Hoe lager het hoogst aangeboden onderwijsniveau, hoe hoger het percentage zorgleerlingen op school (zie tabel 31).

Tabel 30: gemiddeld percentage zorgleerlingen naar breedte van de school

Breedte van de school	Aantal scholen	Gemiddeld percentage zorgleerlingen
Heterogeen	25	10,9%
Homogeen	26	55,5%
Totaal	51	33,2%

Somers' D = ,000 bij een waarde van ,673 (significant).

Tabel 31: gemiddeld percentage zorgleerlingen naar hoogst aangeboden onderwijsniveau

Hoogst aangeboden onderwijsniveau	Aantal scholen	Gemiddeld percentage zorgleerlingen
Praktijkonderwijs	5	73,6%
Vmbo	7	42,6%
Havo	0	Onbekend
Vwo	12	10,9%
Totaal	24	33,2%

Somers' D = ,000 bij een waarde van -,663 (significant).

Met betrekking tot de opvang van de zwaardere categorie zorgleerlingen, de leerlingen met een rugzakje, blijkt er eveneens een verband te zijn met de breedte van de school. Homogene scholen vangen significant meer rugzakleerlingen op dan heterogene scholen (tabel 32). Een negatief significant verband bestaat wanneer er specifiek gekeken wordt naar het percentage rugzakleerlingen per onderwijsniveau; hoe hoger het onderwijsniveau, hoe lager het percentage rugzakleerlingen op school (tabel 33).

Tabel 32: gemiddeld percentage rugzakleerlingen naar breedte van de school

Breedte van de school	Aantal scholen	Gemiddeld percentage rugzakleerlingen
Heterogeen	25	1,0%
Homogeen	25	2,4%
Totaal	50	1,6%

Somers' D = ,033 bij een waarde van ,269 (significant).

Tabel 33: gemiddeld percentage rugzakleerlingen naar hoogst aangeboden onderwijsniveau

Hoogst aangeboden onderwijsniveau	Aantal scholen	Gemiddeld percentage rugzakleerlingen
Praktijkonderwijs	6	4,8%
Vmbo	16	1,8%
Havo	4	0,7%
Vwo	24	1,0%
Totaal	50	1,7%

Somers' D = ,003 bij een waarde van -,357 (significant).

Met de slagingspercentages van zorgleerlingen is geen significant verband gevonden. Wel valt op te maken dat het gemiddelde slagingspercentage van zorgleerlingen op het homogene onderwijs hoger is dan op het heterogene onderwijs (tabel 34), en hoger is op de lagere onderwijsniveaus praktijkonderwijs en vmbo dan op het vwo (tabel 35).

Tabel 34: slagingspercentage zorgleerlingen naar breedte van de school

Breedte van de school	Aantal scholen	Slagingspercentage zorgleerlingen totaal	Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd
Heterogeen	7	89,9%	70,2%
Homogeen	9	92,6%	71,6%
Totaal	16	91,4%	71,0%

Slagingspercentage zorgleerlingen totaal: Somers' D = ,909 bij een waarde van -,027 (niet significant).

Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd: Somers' D = ,200 bij een waarde van ,292 (niet significant).

Tabel 35: slagingspercentage zorgleerlingen naar onderwijsniveau

Hoogst aangeboden onderwijsniveau	Aantal scholen	Slagingspercentage zorgleerlingen totaal	Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd
Praktijkonderwijs	5	93,4%	82,5%
Vmbo	4	91,6%	60,8%
Havo	0	Onbekend	Onbekend
Vwo	7	89,9%	70,2%
Totaal	16	91,4%	71,0%

Slagingspercentage zorgleerlingen totaal: Somers' D = 1,000 bij een waarde van ,000 (niet significant).

Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd: Somers' D = ,064 bij een waarde van -,384 (niet significant).

Veelzeggend is bovendien het feit dat de respondenten uit lagere onderwijsniveaus van mening zijn voldoende capaciteit te hebben om het systeem van interne begeleiding vorm te geven, waar het overgrote deel van de scholen die vwo-onderwijs aanbieden van mening zijn hier onvoldoende capaciteit voor te hebben (tabel 36).

Tabel 36: standpunten zorgcoördinatoren stelling 1 naar hoogst aangeboden onderwijsniveau

Hoogst aangeboden onderwijsniveau	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Praktijkonderwijs	0	0	25% (N=1)	25% (N=1)	50% (N=2)
Vmbo	0	25% (N=1)	25% (N=1)	50% (N=2)	25% (N=1)
Havo	0	0	0	0	0
Vwo	0	58,3% (N=7)	8,3% (N=1)	33,3% (N=4)	0
Totaal	0	38,1% (N=8)	14,3% (N=3)	33,3% (N=7)	14,3% (N=3)

Stelling: Op onze school is voldoende capaciteit beschikbaar om het systeem van interne begeleiding vorm te geven.

Respondenten van het praktijkonderwijs zien in dat zij alles moeten doen om zorgleerlingen binnenboord te houden, omdat ze anders nergens terecht kunnen: “Pro-leerlingen hebben geen schijn van kans op een andere school voor voortgezet onderwijs”³⁰, een meldde een tweede respondent uit het praktijkonderwijs: “voor onze leerlingen zijn de kansen om te slagen in [de andere vormen van] het reguliere voortgezet onderwijs nihil, met de leerachterstanden die onze leerlingen hebben kunnen ze in [andere vormen van] het voortgezet onderwijs alleen maar falen”. Een derde respondent uit het praktijkonderwijs nuanceert het enigszins: “de kansen voor zorgleerlingen zijn op het Pro goed. Alleen op vmbo’s met een goede zorgstructuur en een warm pedagogisch klimaat maken zorgleerlingen een kans. Over het algemeen zijn onze leerlingen te zacht voor het vmbo”. Een vmbo-respondent: “het onderwijs op onze school is gebaseerd op zoveel mogelijk aandacht voor de individuele behoeften van onze leerlingen”. Bij scholen voor havo en/of vwo-onderwijs komen dit soort meningen minder sterk naar voren en ligt de nadruk voornamelijk op de cognitieve capaciteiten van de leerlingen.

Conclusie

De derde hypothese, dat zorgleerlingen op heterogene scholen beter kunnen worden gehandhaafd dan op homogene scholen is niet bevestigd. Integendeel, zowel wat betreft zorgleerlingen in het algemeen, als wat betreft de zwaardere categorie zorgleerlingen – rugzakleerlingen – vangt het homogene onderwijs significant meer leerlingen op dan heterogene scholen. Homogene scholen kunnen leerlingen dus juist beter handhaven dan

³⁰ Pro is een veelgebruikte afkorting voor praktijkonderwijs.

heterogene scholen. De gemiddelde slagingspercentages van zorgleerlingen zijn bovendien iets hoger op het homogene onderwijs. Het verband dat Traag en Van der Velden (2008, 1-2, 13, 23) vonden tussen de breedte van het onderwijs en de kans op voortijdig schoolverlaten geldt dus niet voor zorgleerlingen. De conclusie van Herweijer dat het plaatsen van leerlingen in homogene scholen efficiënter is en leidt tot betere resultaten blijkt wel degelijk van toepassing op zorgleerlingen.

Wat betreft het onderwijsniveau geldt: hoe hoger het hoogst aangeboden onderwijsniveau, hoe lager het percentage zorgleerlingen. Het gemiddelde slagingspercentage is op de lagere onderwijsniveaus bovendien hoger dan op de hogere onderwijsniveaus. Respondenten uit lagere onderwijsniveaus zijn tenslotte vaker van mening voldoende capaciteit te hebben om het systeem van interne begeleiding vorm te geven, dan respondenten uit hogere onderwijsniveaus.

5.4 Didactiek

In deze paragraaf wordt onderzocht of de vierde hypothese geldig is: scholen met een meer vraaggerichte didactiek houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan scholen met een meer aanbodgerichte didactiek. In tabel 37 is een overzicht te zien van indeling van de Haagse scholen naar didactische werkvorm.

Tabel 37: overzicht indeling scholen naar didactische werkvorm

Didactische werkvorm	Aantal scholen	Percentage
Vraaggericht	5	16,7%
Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	18	60,0%
Aanbodgestuurd	7	23,3%
Totaal	30	100%

Uit de data komt een significant verband naar voren tussen de didactische werkvorm en het percentage zorgleerlingen op school. Hoe meer aanbodgericht het onderwijs is, hoe minder zorgleerlingen worden opgenomen (tabel 38).

Tabel 38: gemiddeld percentage zorgleerlingen naar didactische werkvorm

Didactische werkvorm	Aantal scholen	Gemiddeld percentage zorgleerlingen
Vraaggericht	3	43,5%
Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	13	37,9%
Aanbodgestuurd	7	10,5%
Totaal	23	30,3%

Somers' D = ,019 bij een waarde van -,346 (significant).

Met de zwaardere categorie zorgleerlingen, de leerlingen met leerlinggebonden financiering ofwel het rugzakje, is geen significant verband gevonden. Vraaggerichte scholen vangen weliswaar meer rugzakleerlingen op dan aanbodgerichte scholen, maar scholen die een gemengde didactiek hanteren, vangen de meeste rugzakleerlingen op (tabel 39).

Tabel 39: gemiddeld percentage rugzakleerlingen naar didactische werkvorm

Didactische werkvorm	Aantal scholen	Gemiddeld percentage rugzakleerlingen
Vraaggericht	5	1,7%
Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	18	2,1%
Aanbodgestuurd	7	1,2%
Totaal	30	1,8%

Somers' D = ,616 bij een waarde van ,077 (niet significant).

Het slagingspercentage van zorgleerlingen is op het vraaggerichte onderwijs hoger dan op het aanbodgestuurde onderwijs. Hier is echter geen significant verband gevonden. Wat betreft het onvertraagde slagingspercentage bestaat er wel een significant verband: hoe meer aanbodgestuurd het onderwijs is, hoe lager het onvertraagde slagingspercentage van zorgleerlingen (zie tabel 40).

Tabel 40: slagingspercentage zorgleerlingen naar didactische werkvorm

Didactische werkvorm	Aantal scholen	Slagingspercentage zorgleerlingen totaal	Slagingspercentage zorgleerlingen onvertraagd
Vraaggericht	2	97,0%	96,5%
Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	10	90,9%	72,3%
Aanbodgestuurd	4	90,0%	63,8%
Totaal	16	91,4%	71,0%

Slagingspercentage totaal: Somers' D = ,225 bij een waarde van -,263 (niet significant).

Slagingspercentage onvertraagd: Somers' D = ,006 bij een waarde van -,484 (significant).

Veelzeggend zijn bovendien de standpunten van respondenten ten aanzien van de tweede stelling. De respondenten uit het vraaggerichte en deels aanbodgestuurd/deels vraaggericht onderwijs zijn voor het overgrote deel van mening dat zij problemen bij leerlingen op een systematische wijze signaleren en bespreken, terwijl respondenten uit het aanbodgerichte onderwijs overwegend van mening zijn dat problemen bij leerlingen niet op een systematische wijze worden gesignaleerd en besproken (tabel 41).

Tabel 41: standpunten zorgcoördinatoren stelling 2 naar didactische werkvorm

Didactische werkvorm	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Vraaggericht	0	0	0	50% (N=1)	50% (N=1)
Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	0	7,7% (N=1)	15,4% (N=2)	69,2% (N=9)	7,7% (N=1)
Aanbodgestuurd	0	50% (N=3)	16,7% (N=1)	16,7% (N=1)	16,7% (N=1)
Totaal	0	19,0% (N=4)	14,3% (N=3)	52,4% (N=11)	14,3% (N=3)

Stelling: Op onze school worden problemen bij leerlingen op een systematische wijze gesignaleerd en besproken

Hoewel zorgleerlingen beter af lijken te zijn op het vraaggerichte onderwijs – deze scholen handhaven meer zorgleerlingen en het gemiddelde slagingspercentage van zorgleerlingen is op deze scholen het hoogst – is vraaggericht onderwijs niet altijd passend. Zo geeft een respondent, wier school een gemengde didactiek hanteert en veel zorgleerlingen opvangt aan: “wij willen graag vraaggericht werken, maar de leerlingen vinden het erg moeilijk om vragen te stellen, laat staan gerichte vragen te stellen in het kader van hun opleiding. Het gevolg daarvan is dat een groot deel van het onderwijsproces uiteindelijk toch aanbodgestuurd verloopt”.

Conclusie

De vierde hypothese – scholen met een meer vraaggerichte didactiek houden een hoger percentage zorgleerlingen binnenboord dan scholen met een meer aanbodgerichte didactiek – is bevestigd. Vraaggericht onderwijs vangt meer zorgleerlingen op dan aanbodgericht onderwijs en het onvertraagde slagingspercentage van de zorgleerlingen is op het vraaggerichte onderwijs significant hoger dan op het aanbodgerichte onderwijs. De meerderheid van de respondenten uit het aanbodgerichte onderwijs heeft bovendien aangegeven dat problemen bij leerlingen op hun school niet op een systematische wijze worden gesignaleerd en besproken, terwijl de meerderheid van de respondenten wier school een vraaggerichte of gemengde didactiek hanteren, problemen bij leerlingen wel op een systematische wijze signaleren en bespreken.

5.5 Handhaving zorgleerlingen per categorie

De respondenten is gevraagd per categorie zorgleerlingen aan te geven in hoeverre deze leerlingen op hun school zijn vertegenwoordigd en in hoeverre zij de verschillende categorieën zorgleerlingen een passend onderwijsarrangement kunnen bieden.

Wanneer gekeken wordt naar de vertegenwoordigde zorgleerlingen per sociaaleconomisch milieu, dan blijkt dat de meeste categorieën zorgleerlingen in alle sociaaleconomische milieus vertegenwoordigd zijn. Dove en slechthorende leerlingen komen echter voor op scholen binnen het lage sociaaleconomische milieu, terwijl langdurig zieke leerlingen juist meer voorkomen op scholen uit het hoge sociaaleconomische milieu (zie tabel 42).

Tabel 42: vertegenwoordigde zorgleerlingen per categorie naar sociaaleconomisch milieu

Categorie zorgleerlingen	Laag sociaal-economisch milieu	Gemiddeld sociaal-economisch milieu	Hoog sociaal-economisch milieu
Achterstandsleerlingen	80,0% (N=4)	80,0% (N=4)	46,2% (N=6)
Dove of slechthorende leerlingen	80% (N=4)	20% (N=1)	16,7% (N=2)
Langdurig zieke leerlingen	40% (N=2)	40% (N=2)	75% (N=9)
Leerlingen met gedragsproblemen	80% (N=4)	100% (N=5)	100% (N=13)
Leerlingen met psychische of sociaalemotionele problemen	80% (N=4)	100% (N=5)	100% (N=13)
Leerlingen met leer- of ontwikkelingsproblemen	100% (N=5)	40% (N=2)	66,7% (N=8)
Leerlingen met een lichamelijke beperking	60% (N=3)	60% (N=3)	53,8% (N=7)
Leerlingen met dyslexie of dyscalculie	80% (N=4)	80% (N=4)	100% (N=13)

Bij het onderscheid tussen de verschillende denominaties, vallen een aantal zaken op (zie tabel 43). Achterstandsleerlingen blijken vaker voor te komen op scholen voor algemeen bijzonder, interconfessioneel en katholiek onderwijs dan op openbaar en protestantschristelijk onderwijs. Dove en slechthorende leerlingen komen overal voor behalve op het protestantschristelijke onderwijs. Langdurig zieke leerlingen zijn ondervertegenwoordigd op het openbaar onderwijs in vergelijking met de bijzonder scholen. Leerlingen met lichamelijke beperkingen tenslotte, komen op protestantschristelijk onderwijs minder vaak voor dan op andere denominaties.

Tabel 43: vertegenwoordigde zorgleerlingen per categorie naar denominatie

Categorie zorgleerlingen	Algemeen bijzonder	Interconfessioneel	Katholiek	Openbaar	Protestants-christelijk
Achterstandsleerlingen	75% (N=3)	83,3% (N=5)	100% (N=3)	37,5% (N=3)	50% (N=2)
Dove of slechthorende leerlingen	50% (N=2)	33,3% (N=2)	33,3% (N=1)	25% (N=2)	0
Langdurig zieke leerlingen	100% (N=4)	50% (N=3)	66,7% (N=2)	25% (N=2)	75% (N=3)
Leerlingen met gedragsproblemen	100% (N=4)	100% (N=6)	100% (N=3)	87,5% (N=7)	100% (N=4)
Leerlingen met psychische of sociaalemotionele problemen	100% (N=4)	100% (N=6)	100% (N=3)	87,5% (N=7)	100% (N=4)
Leerlingen met leer- of ontwikkelingsproblemen	75% (N=3)	66,7% (N=4)	66,7% (N=2)	62,5% (N=5)	75% (N=3)
Leerlingen met een lichamelijke beperking	50% (N=2)	50% (N=3)	100% (N=3)	62,5% (N=5)	25% (N=1)
Leerlingen met dyslexie of dyscalculie	100% (N=4)	66,7% (N=4)	100% (N=3)	87,5% (N=7)	100% (N=4)

Met betrekking tot het hoogst aangeboden onderwijsniveau blijkt dat dove of slechthorende leerlingen voornamelijk op scholen voor praktijkonderwijs en vmbo zitten. Slechts één school waarvan het hoogst aangeboden niveau vwo is vangt dove of slechthorende leerlingen op. Langdurig zieke leerlingen zijn juist meer vertegenwoordigd op scholen die vwo onderwijs aanbieden. Leerlingen met een lichamelijke beperking komen het minst voor op vmbo-scholen (tabel 44).

Tabel 44: vertegenwoordigde zorgleerlingen per categorie naar hoogst aangeboden onderwijsniveau ³¹

Categorie zorgleerlingen	Praktijkonderwijs	Vmbo	Vwo
Achterstandsleerlingen	80% (N=4)	83,3% (N=5)	46,2% (N=6)
Dove of slechthorende leerlingen	60% (N=3)	50% (N=3)	7,7% (N=1)
Langdurig zieke leerlingen	20% (N=1)	33,3% (N=2)	84,6% (N=11)
Leerlingen met gedragsproblemen	80% (N=4)	100% (N=6)	100% (N=13)
Leerlingen met psychische of sociaalemotionele problemen	80% (N=4)	100% (N=6)	100% (N=13)
Leerlingen met leer- of ontwikkelingsproblemen	100% (N=5)	50% (N=3)	69,2% (N=9)
Leerlingen met een lichamelijke beperking	80% (N=4)	33,3% (N=2)	61,5% (N=8)
Leerlingen met dyslexie of dyscalculie	80% (N=4)	83,3% (N=5)	100% (N=13)

³¹ De categorie havo is hier buiten beschouwing gelaten, omdat geen enkele respondent van de scholen waar het hoogst aangeboden onderwijs havo is deze vraag heeft beantwoord.

Tenslotte de didactische werkvorm van de school. Een drietal categorieën zorgleerlingen die wel op het gemengde en aanbodgestuurde onderwijs zijn vertegenwoordigd, komen niet voor op het vraaggerichte onderwijs: achterstandsleerlingen, dove of slechthorende leerlingen en leerlingen met een lichamelijke beperking (tabel 45). De overige categorieën zorgleerlingen komen ook minder voor op vraaggericht onderwijs dan op de andere twee categorieën didactiek – uitgezonderd leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen, die op vraaggericht onderwijs iets vaker voorkomen dan op gemengd onderwijs.

Tabel 45: vertegenwoordigde zorgleerlingen per categorie naar didactische werkvorm

Categorie zorgleerlingen	Vraaggericht	Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	Aanbodgestuurd
Achterstandsleerlingen	0	71,4% (N=10)	57,1% (N=4)
Dove of slechthorende leerlingen	0	35,7% (N=5)	28,6% (N=2)
Langdurig zieke leerlingen	33,3% (N=1)	50% (N=7)	85,7% (N=6)
Leerlingen met gedragsproblemen	100% (N=3)	92,9% (N=13)	100% (N=7)
Leerlingen met psychische of sociaalemotionele problemen	66,7% (N=2)	100% (N=14)	100% (N=7)
Leerlingen met leer- of ontwikkelingsproblemen	66,7% (N=2)	64,9% (N=9)	85,7% (N=6)
Leerlingen met een lichamelijke beperking	0	64,9% (N=9)	71,4% (N=5)
Leerlingen met dyslexie of dyscalculie	66,7% (N=2)	92,9% (N=13)	100% (N=7)

Naast de vertegenwoordigde zorgleerlingen is de respondenten gevraagd in hoeverre zij leerlingen met een bepaalde beperking een passend onderwijsarrangement kunnen bieden. Wat betreft het sociaaleconomische milieu is een drietal verbanden gevonden. Allereerst kunnen scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu hoogbegaafde leerlingen gemakkelijker een passend onderwijsarrangement aanbieden dan scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu: hoe hoger het sociaaleconomische milieu, hoe gemakkelijker scholen een passend onderwijsarrangement kunnen bieden (tabel 46). Voor leerlingen met een lichamelijke beperking geldt hetzelfde (tabel 47). Voor leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen geldt juist een omgekeerd verband: hoe lager het sociaaleconomisch milieu, hoe gemakkelijker de school een passend onderwijsarrangement kan bieden (tabel 48).

Tabel 46: mogelijkheid aanbieden passend zorgarrangement hoogbegaafde leerlingen naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Laag	0	100% (N=4)	0	0	0
Gemiddeld	0	75% (N=3)	0	0	25% (N=1)
Hoog	9,1% (N=1)	9,1% (N=1)	18,2% (N=2)	45,5% (N=5)	18,2% (N=2)

Somers' D = ,012 bij een waarde van ,438 (significant)

Tabel 47: mogelijkheid aanbieden passend zorgarrangement leerlingen een lichamelijke beperking naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Laag	25% (N=1)	0	50% (N=2)	25% (N=1)	0
Gemiddeld	25% (N=1)	0	0	75% (N=3)	0
Hoog	0	9,1% (N=1)	18,2% (N=2)	36,4% (N=4)	36,4% (N=4)

Somers' D = ,017 bij een waarde van ,393 (significant).

Tabel 48: mogelijkheid aanbieden passend zorgarrangement leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen naar sociaaleconomisch milieu

Sociaaleconomisch milieu	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Laag	0	0	0	25% (N=1)	75% (N=3)
Gemiddeld	25% (N=1)	0	0	25% (N=1)	50% (N=2)
Hoog	9,1% (N=1)	0	27,3% (N=3)	54,5% (N=6)	9,1% (N=1)

Somers' D = ,009 bij een waarde van -,447 (significant)

De denominatie blijkt ook bij het kunnen handhaven van specifieke categorieën zorgleerlingen nauwelijks een rol te spelen, met geen enkele categorie zorgleerlingen is een verband gevonden wat betreft de mogelijkheden om deze leerlingen een passend onderwijsarrangement te bieden.

Wat betreft de breedte van de school zijn er wel significante verbanden gevonden met het kunnen bieden van een passend onderwijsarrangement aan leerlingen met gedragsproblemen, hoogbegaafde leerlingen, leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen en leerlingen met psychische en socialemotionele problemen. Wat betreft leerlingen met gedragsproblemen, leer- en ontwikkelingsproblemen en psychische of socialemotionele problemen geldt dat homogeen onderwijs deze leerlingen gemakkelijker een passend onderwijsarrangement kan bieden dan heterogene scholen

(tabellen 49, 50 en 51). Voor hoogbegaafde leerlingen geldt dat juist heterogene scholen deze leerlingen beter kunnen handhaven. Dit kan er overigens mee te maken hebben dat een groot deel van de homogene scholen uitsluitend praktijkonderwijs of vmbo aanbieden, waar hoogbegaafde leerlingen vanwege hun cognitieve vermogens logischerwijs niet terecht kunnen (tabel 52). Of een homogene vwo school hoogbegaafde leerlingen minder gemakkelijk een passend onderwijsarrangement kan bieden in vergelijking met een scholengemeenschap de alle onderwijsniveaus aanbiedt, is dan nog maar de vraag.

Tabel 49: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement leerlingen met gedragsproblemen naar breedte van de school

Breedte van de school	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Heterogeen	0	0	90,9% (N=10)	9,1% (N=1)	0
Homogeen	10% (N=1)	0	30% (N=3)	40% (N=4)	20% (N=2)

Somers' D = ,046 bij een waarde van ,416 (significant).

Tabel 50: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen naar breedte van de school

Breedte van de school	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Heterogeen	9,1% (N=1)	0	27,3% (N=3)	54,5% (N=6)	9,1% (N=1)
Homogeen	10% (N=1)	0	0	40% (N=4)	50% (N=5)

Somers' D = ,022 bij een waarde van ,406 (significant).

Tabel 51: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement leerlingen psychische of socialemotionele problemen naar breedte van de school

Breedte van de school	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Heterogeen	9,1% (N=1)	0	36,4% (N=4)	45,5% (N=5)	9,1% (N=1)
Homogeen	0	0	10% (N=1)	70% (N=7)	20% (N=2)

Somers' D = ,049 bij een waarde van ,357 (significant).

Tabel 52: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement hoogbegaafde leerlingen naar breedte van de school

Breedte van de school	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Heterogeen	9,1% (N=1)	0	18,2% (N=2)	54,5% (N=6)	18,2% (N=2)
Homogeen	0	90% (N=9)	0	0	10% (N=1)

Somers' D = ,003 bij een waarde van -,543

Bij het onderscheid naar het hoogst aangeboden onderwijsniveau³² blijken er significante verbanden te zijn met vier categorieën zorgleerlingen wat betreft de mate waarin een passend onderwijsarrangement gerealiseerd kan worden. Het eerste verband betreft hoogbegaafde leerlingen, aan wie een passend onderwijsarrangement het gemakkelijkst geboden kan worden op het hoogste onderwijsniveau (dit is niet meer dan logisch en wordt hier daarom niet verder toegelicht). Het tweede verband is een negatief verband met leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen. Hoe hoger het onderwijsniveau, hoe moeilijker het voor de school wordt om deze leerlingen een passend onderwijsarrangement te bieden (tabel 53). Hetzelfde geldt voor het derde verband, leerlingen met psychische of sociaaleconomische problemen (tabel 54). Het vierde verband tenslotte is positief: hoe hoger het onderwijsniveau, hoe gemakkelijker de school leerlingen met lichamelijke beperkingen een passend onderwijsarrangement kan bieden (tabel 55).

Tabel 53: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen naar hoogst aangeboden onderwijsniveau

Onderwijsniveau	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Praktijkonderwijs	0	0	0	0	100% (N=4)
Vmbo	20% (N=1)	0	0	60% (N=3)	20% (N=1)
Vwo	8,3% (N=1)	0	25% (N=3)	57,3% (N=7)	8,3% (N=1)

Somers' D = ,007 bij een waarde van -,504 (significant).

Tabel 54: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement leerlingen met psychische en sociaalemotionele problemen naar hoogst aangeboden onderwijsniveau

Onderwijsniveau	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Praktijkonderwijs	0	0	0	75% (N=3)	25% (N=1)
Vmbo	0	0	20% (N=1)	60% (N=3)	20% (N=1)
Vwo	8,3% (N=1)	0	33,3% (N=4)	50% (N=6)	8,3% (N=1)

Somers' D = ,036 bij een waarde van -,340 (significant).

³² Van de scholen die als hoogste niveau havo aanbieden hebben geen respondenten deze vraag beantwoord, dus havoscholen worden in de volgende tabellen buiten beschouwing gelaten.

Tabel 55: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement leerlingen met lichamelijke beperkingen naar hoogst aangeboden onderwijsniveau

Onderwijsniveau	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Praktijkonderwijs	0	0	50% (N=2)	50% (N=2)	0
Vmbo	40% (N=2)	0	0	60% (N=3)	0
Vwo	0	8,3% (N=1)	16,7% (N=2)	41,7% (N=5)	33,3% (N=4)

Somers' D = ,035 bij een waarde van ,307 (significant).

Tenslotte zijn twee negatieve verbanden gevonden tussen enerzijds de didactische werkvorm, en anderzijds het kunnen bieden van een passend onderwijsarrangement aan langdurig zieke leerlingen en leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen: hoe meer aanbodgericht het onderwijs, hoe minder gemakkelijk langdurig zieke kinderen en leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen een passend onderwijsarrangement aangeboden kan worden (tabel 56 en 57). Dit voelt natuurlijk aan: voor beide categorieën zorgleerlingen geldt immers dat het onderwijs moet worden afgestemd op hun behoeften en op datgene wat zij op dat moment aankunnen. Vraaggericht onderwijs kan dit logischerwijs gemakkelijker realiseren dan aanbodgestuurd onderwijs.

Tabel 56: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement langdurig zieke leerlingen naar didactische werkvorm

Didactiek	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Vraaggericht	0	0	0	100% (N=2)	0
Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	0	7,1% (N=1)	7,1% (N=1)	71,4% (N=10)	14,3% (N=2)
Aanbodgestuurd	0	1	3	33,3% (N=2)	0

Somers' D = ,011 bij een waarde van -,439 (significant).

Tabel 57: mogelijkheid bieden passend zorgarrangement leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen naar didactische werkvorm

Didactiek	Weet niet	Niet	Met veel moeite	Met enige moeite	Met gemak
Vraaggericht	0	0	0	0	100% (N=2)
Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	7,7% (N=1)	0	7,7% (N=1)	53,8% (N=7)	30,8% (N=4)
Aanbodgestuurd	16,7% (N=1)	0	33,3% (N=2)	50% (N=3)	0

Somers' D = ,001 bij een waarde van -,519 (significant).

5.6 Algemene observaties

Uit de data-analyse komen een aantal algemene observaties naar voren. Zo blijken leerlingen met het syndroom van Down op geen van de responderende scholen vertegenwoordigd te zijn. Blinde en slechtzijnde leerlingen komen slechts voor op één school. Daarnaast wordt bevestigd dat de grote steden verhoudingsgewijs veel meer zorgleerlingen hebben dan het landelijk gemiddelde; Den Haag vangt 33,2% zorgleerlingen op, tegenover een landelijk gemiddelde van 16,2%. Dit geldt ook wat betreft de zwaardere categorie zorgleerlingen, de rugzakleerlingen. Den Haag vangt gemiddeld 1,7% zorgleerlingen op, tegen een landelijk gemiddelde van 0,6%. Dat zorgleerlingen een goede kans maken op het reguliere voortgezet onderwijs blijkt uit de slagingspercentages. Meer dan 90% van de zorgleerlingen behaalt de eindstreep binnen het reguliere voortgezet onderwijs, onvertraagd haalt iets meer dan 70% de eindstreep (tabel 58).

Tabel 58: Haagse en landelijke gemiddelden wat betreft percentages zorgleerlingen en rugzakleerlingen, en de slagingspercentages van zorgleerlingen

Categorie	Landelijk gemiddelde	Haags gemiddelde
Gemiddeld percentage zorgleerlingen	16,2%	33,2%
Gemiddeld percentage rugzakleerlingen	0,6%	1,7%
Gemiddeld slagingspercentage totaal	Onbekend	91,4%
Gemiddeld slagingspercentage onvertraagd	Onbekend	71,0%

Respondenten geven bovendien aan dat het positief is voor de ontwikkeling van zorgleerlingen om onderwijs op een reguliere school te volgen. De leerlingen maken zodoende “deel uit van de gewone maatschappij” en een “normale sociale omgeving”, “kunnen zich optrekken aan medeleerlingen” en “hebben een betere kans op vervolgonderwijs”. Het overgrote deel van de respondenten is bovendien van mening dat het hebben van zorgleerlingen in de klas niet leidt tot een daling van de resultaten van de gehele klas (tabel 59). Het systematisch signaleren en bespreken van problemen bij leerlingen gaat over het algemeen op de Haagse scholen goed (tabel 60).

Tabel 59: standpunten zorgcoördinatoren stelling 3

	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Haagse scholen	4,8% (N=1)	42,9% (N=9)	28,6% (N=6)	19,0% (N=4)	4,8% (N=1)

Stelling: Zorgleerlingen in de klas vragen meer aandacht van de docent, wat leidt tot een daling van de resultaten van de gehele klas

Tabel 60: standpunten zorgcoördinatoren stelling 2

	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Haagse scholen	0	19,0% (N=4)	14,3% (N=3)	52,4% (N=11)	14,3% (N=3)

Stelling: Op onze school worden problemen bij leerlingen op een systematisch wijze gesignaleerd en besproken.

Voor sommige scholen blijkt het toch lastig om onderwijs aan zorgleerlingen te realiseren. Een meerderheid van de respondenten is bang voor een oudervlucht en meer dan een derde van de respondenten beschikt naar eigen zeggen over onvoldoende capaciteit om het systeem van interne begeleiding vorm te geven (tabel 61 en 62). De werkdruk ten aanzien van zorgleerlingen is volgens de respondenten bovendien hoog (tabel 63).

Tabel 61: standpunten zorgcoördinatoren stelling 1

	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Haagse scholen	0	38,1% (N=8)	5,9% (N=3)	33,3% (N=7)	5,9% (N=3)

Stelling: Op onze school is voldoende capaciteit beschikbaar om het systeem van interne begeleiding vorm te geven.

Tabel 62: standpunten zorgcoördinatoren stelling 4

	Zeer oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Zeer eens
Haagse scholen	9,5% (N=2)	23,8% (N=5)	42,9% (N=9)	23,8% (N=5)	0

Stelling: Als wij op school meer zorgleerlingen aannemen, zullen de ouders van de 'gewone' leerlingen hun kinderen van school af halen, waardoor wij uiteindelijk alleen met de zware gevallen zullen achterblijven.

Tabel 63: typering werkdruk ten aanzien van zorgleerlingen

	Nog te laag	Gemiddeld	Verhoogd	Hoog	Zeer hoog
Haagse scholen	5% (N=1)	10% (N=2)	20% (N=4)	45% (N=9)	20% (N=4)

Vraag: hoe zou u de werkdruk van docenten typeren ten aanzien van zorgleerlingen?

Voor de meerderheid van de respondenten is het duidelijk dat zij de zware gevallen niet kunnen handhaven. Volgens de respondenten is het grootste probleem dat de scholen te weinig expertise in huis hebben om leerlingen met ernstige beperkingen te kunnen begeleiden. Daarnaast zijn leswisselingen en de grootte van de klas een probleem, waardoor er te weinig structuur en individuele aandacht is voor sommige zorgleerlingen. Een van de respondenten geeft aan dat zijn school "beslist niet in staat is om alle leerlingen met beperkingen op welk gebied dan ook onderwijs te bieden". De meerderheid van de respondenten is dan ook tegen inclusief onderwijs (tabel 64). Het voortgezet speciaal onderwijs (VSO) moet volgens hen naast het reguliere onderwijs blijven bestaan omdat "het VSO betere, specialistische begeleiding [heeft]" en "kinderen met een zware beperking meer

kans op ontplooiing [krijgen] in het VSO". Een derde respondent geeft zelfs aan dat 10% van de zorgleerlingen op zijn school beter af zou zijn op het VSO.

Tabel 64: standpunten zorgcoördinatoren ten aanzien van inclusief onderwijs

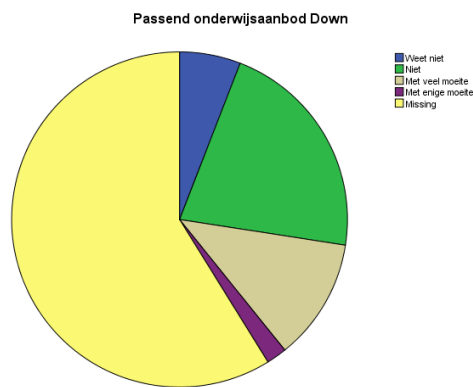
	Zeer negatief	Matig negatief	Neutraal	Matig positief	Zeer positief
Haagse scholen	23,8% (N=5)	33,3% (N=7)	14,3% (N=3)	28,6% (N=6)	0

Vraag: hoe staat uw school tegenover het principe van inclusief onderwijs, waarbij alle leerlingen met beperkingen onderwijs krijgen op reguliere scholen?

Ook het type zorgleerlingen blijkt van belang voor de handhavingsmogelijkheden van de school. Voor hoogbegaafde leerlingen is dit evident, zij kunnen alleen terecht op scholen die vwo-onderwijs aanbieden. Wat betreft de overige categorieën zorgleerlingen kan een meerderheid van de responderende Haagse scholen met enige moeite een passend onderwijsarrangement bieden. Alleen wat betreft leerlingen met gedragsproblemen ligt de nadruk op 'veel moeite' (zie cirkeldiagram 1) en leerlingen met het syndroom van Down blijken op veel scholen zelfs helemaal niet te handhaven (zie cirkeldiagram 2).

Cirkeldiagram 1: mogelijkheden passend onderwijsarrangement gedragsproblemen

Cirkeldiagram 2: mogelijkheden passend onderwijsarrangement leerlingen met Downsyndroom

Tenslotte zijn er tussen de onafhankelijke variabelen (sociaaleconomisch milieu, denominatie, onderwijsniveau en didactiek) twee onderlinge verbanden gevonden. Zo blijkt er ten eerste een significant verband te zijn tussen het onderwijsniveau en het sociaaleconomisch milieu: hoe hoger het sociaaleconomisch milieu, hoe hoger het hoogst aangeboden onderwijsniveau (tabel 65). Ten tweede is er een significant verband tussen het sociaaleconomische milieu en de didactische werkvorm van de school. Blijkbaar geldt: hoe

hoger het sociaaleconomische milieu van de school, hoe meer aanbodgericht men te werk gaat (tabel 66).

Tabel 65: onderlinge relatie sociaaleconomisch milieu en hoogst aangeboden onderwijsniveau

Sociaaleconomisch milieu	Praktijkonderwijs	Vmbo	Havo	Vwo
Laag	57,1% (N=4)	28,6% (N=2)	14,3% (N=1)	0
Gemiddeld	15,4% (N=2)	53,8% (N=7)	7,7% (N=1)	23,1% (N=3)
Hoog	0	20,8% (N=5)	8,3% (N=2)	70,8% (N=17)

Somers' D = ,000 bij een waarde van ,593 (significant).

Tabel 66: onderlinge relatie sociaaleconomisch milieu en didactische werkvorm

Sociaaleconomisch milieu	Vraaggericht	Deels vraaggericht, deels aanbodgestuurd	Aanbodgestuurd
Laag	33,3% (N=2)	66,7% (N=4)	0
Gemiddeld	16,7% (N=1)	83,3% (N=5)	0
Hoog	13,3% (N=2)	40,0% (N=6)	46,7% (N=7)

Somers' D = ,006 bij een waarde van ,418 (significant).

6. Conclusie

De conclusie is tweeledig: allereerst zullen de deelvragen uit paragraaf 1.5 worden beantwoord (6.1). Vervolgens zal de centrale onderzoeksvraag worden beantwoord (6.2).

6.1 Deelvragen

Wat wordt verstaan onder een zorgleerling?

Een zorgleerling is een leerling die binnen het onderwijs extra hulp nodig heeft om zijn onderwijsloopbaan te kunnen afronden. Leerlingen met uiteenlopende problemen kunnen zodoende worden aangeduid als zorgleerlingen, van hoogbegaafden tot jongeren die leer- of ontwikkelingsproblemen hebben en van leerlingen met psychiatrische beperking tot leerlingen met een lichamelijke handicap.

Wat zijn de visies van scholen ten aanzien van onderwijs aan zorgleerlingen?

Over het algemeen is men van mening dat zorgleerlingen een beter toekomstperspectief hebben wanneer zij hun onderwijsloopbaan kunnen volgen op het reguliere onderwijs. Reguliere scholen zijn over het algemeen bereid om hierbij te helpen, maar lopen tegen bepaalde knelpunten aan. Zo is er volgens de respondenten over het algemeen op het reguliere onderwijs te weinig individuele aandacht en begeleiding voor zorgleerlingen en hebben zij vaak te weinig expertise in huis om zorgleerlingen adequaat te kunnen begeleiden. Voor leerlingen met ernstige beperkingen is volgens hen dan ook het voortgezet speciaal onderwijs de juiste plaats.

In hoeverre hangt het sociaaleconomische milieu waarin de school zich bevindt samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?

Er is een significant verband tussen het sociaaleconomische milieu van de school en het percentage zorgleerlingen dat door de school opgevangen wordt. Naarmate het sociaaleconomische milieu van de school hoger is, vangt de school een lager percentage zorgleerlingen op. De these van Trappenburg (2009), dat actieve solidariteit denivellerend werkt en de draaglast van zorgleerlingen dus voornamelijk op scholen met een lagere sociaaleconomische status terecht komt, wordt hiermee bevestigd (Trappenburg 2009, 11-

12). Een hoger percentage zorgleerlingen lijkt tegelijkertijd niet te leiden tot slechte prestaties van de school als geheel. Binnen scholen uit het hogere sociaaleconomische milieu is men bovendien vaker van mening over onvoldoende capaciteit te beschikken om het systeem van interne begeleiding te realiseren in verhouding met scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu, en worden problemen bij leerlingen minder vaak op een systematische wijze gesignaleerd en besproken. Daarnaast is het gemiddelde slagingspercentage van zorgleerlingen op scholen uit een hoger sociaaleconomisch milieu lager dan het slagingspercentage van zorgleerlingen op scholen uit het lage of gemiddelde sociaaleconomische milieu.

In hoeverre hangt de denominatie van de school samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?

De denominatie van de school blijkt nauwelijks een rol te spelen in het onderwijs aan zorgleerlingen in Den Haag. De functionele gemeenschap die op bijzondere scholen veelal meer aanwezig is dan op openbare scholen (Corten & Dronkers 2005) blijkt in Den Haag niet te leiden tot meer zorgleerlingen, het beter kunnen handhaven van zorgleerlingen of betere prestaties van zorgleerlingen. Ook uit de opmerkingen over de visies van de scholen op onderwijs aan zorgleerlingen komt geenszins naar voren dat bijzondere scholen vanwege hun specifieke visie op de mens of op het onderwijs zorgleerlingen in sterkere mate proberen binnenboord te houden dan openbare scholen. Hoewel het totale slagingspercentage van zorgleerlingen bijna gelijk is tussen het openbaar en bijzonder onderwijs, blijkt dat het percentage zorgleerlingen dat onvertraagd de eindstreep behaalt op het bijzonder onderwijs een stuk lager te zijn. Tenslotte blijkt het bijzonder onderwijs in meerdere mate angstig voor een oudervlucht.

In hoeverre hangt het onderwijsniveau samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?

Het onderwijsniveau hangt samen met de handhaving van zorgleerlingen. Zorgleerlingen blijken in Den Haag beter te handhaven op homogene scholen. De conclusie van Herweijer

(2008,61-63), dat homogeen onderwijs leidt tot betere resultaten blijkt eveneens geldig voor zorgleerlingen.

Het homogene onderwijs neemt een hoger percentage zorgleerlingen en rugzakleerlingen op en beschikt volgens de respondenten vaker over voldoende capaciteit om het systeem van interne begeleiding vorm te kunnen geven dan heterogene scholen. Daarnaast zijn de gemiddelde slagingspercentages van zorgleerlingen iets hoger op het homogene onderwijs dan op het heterogene onderwijs.

Wat betreft het onderwijsniveau geldt: hoe hoger het hoogst aangeboden onderwijsniveau, hoe lager het percentage zorgleerlingen. Het gemiddelde slagingspercentage van zorgleerlingen is daarnaast op de lagere onderwijsniveaus hoger dan op de hogere onderwijsniveaus. Respondenten uit lagere onderwijsniveaus zijn ook vaker van mening over voldoende capaciteit te beschikken om het systeem van interne begeleiding vorm te geven, dan respondenten uit hogere onderwijsniveaus.

In hoeverre hangt de didactische werkvorm van de school samen met het al dan niet kunnen handhaven van zorgleerlingen?

Tussen de didactische werkvorm en de mogelijkheden tot het handhaven van zorgleerlingen is tevens een verband gevonden. Vraaggericht onderwijs vangt meer zorgleerlingen op dan aanbodgericht onderwijs en het onvertraagde slagingspercentage van de zorgleerlingen is op het vraaggerichte onderwijs significant hoger dan op het aanbodgerichte onderwijs. De meerderheid van de respondenten uit het aanbodgerichte onderwijs heeft bovendien aangegeven dat problemen bij leerlingen op hun school niet op een systematische wijze worden gesignaleerd en besproken, terwijl de meerderheid van de respondenten wier school een vraaggerichte of gemengde didactiek hanteert, problemen bij leerlingen wel op een systematische wijze signaleert en bespreekt. Dat vraaggericht onderwijs beter in staat is om zorgleerlingen te handhaven (Jepma 2003, 187-188) dan aanbodgericht onderwijs wordt hiermee bevestigd.

6.2 Onderzoeksvraag

Sommige scholen slagen erin om zorgleerlingen binnenboord te houden, andere niet. Waar ligt dat aan?

Drie van de vier onderzochte variabelen blijken een rol te spelen in het kunnen handhaven van zorgleerlingen: het sociaaleconomische milieu, het onderwijsniveau en de didactische werkvorm. Hierbij dient wel vermeld te worden dat er een tweetal onderlinge verbanden is gevonden. Het eerste is een verband tussen het sociaaleconomisch milieu en het (hoogst aangeboden) onderwijsniveau – hoe hoger het sociaaleconomische milieu, hoe hoger het (hoogst) aangeboden onderwijsniveau. Het tweede verband is tussen sociaaleconomisch milieu en de didactische werkvorm van de school – hoe hoger het sociaaleconomische milieu, hoe meer aanbodgericht de didactiek van de school is.

Wat betreft het percentage zorgleerlingen is het verband met het onderwijsniveau het sterkst, dat geldt zowel voor het onderscheid naar de breedte van de school (homogeen of heterogeen) als voor de afzonderlijke onderwijsniveaus. Iets minder sterk is het verband met het sociaaleconomische milieu. Het minst sterke, maar nog altijd significante, verband is met de didactische werkvorm van de school.

Daarnaast zijn er verschillende verbanden tussen de drie bovenstaande variabelen en de vertegenwoordiging van bepaalde typen zorgleerlingen, en tussen de drie variabelen en het kunnen bieden van een passend onderwijs aan bepaalde typen zorgleerlingen.

7. Discussie

Dit hoofdstuk bestaat uit twee paragrafen. De eerste paragraaf gaat over de effecten van de keuzes bij de operationalisering van het onderzoek die gevolgen gehad kunnen hebben voor de resultaten (7.1), de tweede paragraaf bevat een reflectie op het onderzoeksproces (9.2).

7.1 Discussie resultaten

De keuze voor handhaving in plaats van verwijzing heeft gevolgen gehad voor de nauwkeurigheid van de resultaten. Omdat scholen documentatie moeten aanleveren om leerlingen te kunnen verwijzen, kunnen zij naar verwachting wel nagaan hoeveel zorgleerlingen zij in een bepaald schooljaar hebben doorverwezen. Het aantal zorgleerlingen dat op school zit wordt echter niet overal systematisch bijgehouden, waardoor de resultaten voor een deel gebaseerd zijn op (weloverwogen) schattingen van de respondenten, of deze schattingen op de werkelijkheid berusten is echter niet met zekerheid te zeggen.

Ook de keuze voor een onderzoek in een grote stad heeft gevolgen gehad voor de resultaten. Tussen het platteland en de grote stad zijn vaak duidelijke verschillen. Dit onderzoek is dan ook niet representatief voor heel Nederland, maar alleen voor de grote steden, waarin men met eenzelfde soort problematiek te maken heeft. Met betrekking tot de variabele denominatie kan deze keuze er zelfs voor gezorgd hebben dat uit het onderzoek is gebleken dat er geen verband is met de denominatie wat betreft de handhaving van zorgleerlingen. Op basis van de literatuur is namelijk aangenomen dat bijzondere scholen een functionele gemeenschap hebben, wat er toe zou kunnen leiden dat deze scholen vanuit een specifieke visie op de mens of het onderwijs extra moeite zouden doen om zorgleerlingen binnenboord te houden. In de Randstad is het echter maar de vraag of een dergelijke functionele gemeenschap nog wel zo sterk is. Van slechts één Haagse school is bekend dat deze strenge toelatingseisen heeft met betrekking tot zijn denominatie. De andere bijzondere scholen zijn hier lang niet zo strikt in, en verwachten alleen dat de denominatie door de ouders en de leerlingen wordt onderschreven, waardoor er mogelijk een diffuus leerlingenbestand is ontstaan, die niet meer als een functionele gemeenschap kan worden gezien.

Wat betreft de categorisering van het sociaaleconomisch milieu is uitgegaan van het gemiddelde inkomen per wijk, zodat bepaald kan worden in welk sociaaleconomisch milieu de school zich bevindt. Of dit daadwerkelijk klopt met de leerlingenpopulatie van de school is onduidelijk. Mogelijkerwijs komt een groot deel van de leerlingen van buiten de wijk, waardoor de school zich eigenlijk in een ander sociaaleconomisch milieu bevindt dan dat van de wijk waarin de school staat. Informatie over de inkomens van ouders per school is echter niet bekend.

7.2 Reflectie op het onderzoeksproces

Naast de hierboven besproken kanttekeningen ten aanzien van de resultaten van dit onderzoek is het van belang om stil te staan bij het onderzoeksproces. Knelpunten kunnen bij een eventueel vervolgonderzoek zodoende worden weggenomen. Naast het probleem van verouderde documentatie (zie paragraaf 4.4) bleek het zeer lastig om persoonlijk contact te leggen met de zorgcoördinatoren. Een deel van de zorgcoördinatoren staat tevens voor de klas en is daarom moeilijk te bereiken. De meesten zijn ook redelijk druk en willen of kunnen geen tijd vrij maken om mee te werken aan een onderzoek. Een groot deel van dit onderzoek hing echter af van hun antwoorden. Het is belangrijk om hier van te voren over na te denken en waar mogelijk van een netwerk gebruik te maken. Doorzettingsvermogen en flexibiliteit zijn hierbij van essentieel belang. Daarnaast bleek het van essentieel belang voor de medewerking als de respondenten volledig anoniem konden meewerken. Als onderzoeker is het belangrijk om ook daar rekening mee te houden.

8. Aanbevelingen

In paragraaf 8.1 worden aanbevelingen voor beleidsmakers gepresenteerd, paragraaf 8.2 bevat aanbevelingen voor verder onderzoek.

8.1 Aanbevelingen voor beleidsmakers

Met de invoering van de heroverweging Passend Onderwijs is het van belang in de gaten te houden waar de zorgleerlingen geplaatst worden. Als men immers van de verbanden uit gaat die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen, kan het betekenen dat er op de bepaalde scholen een toeloop van zorgleerlingen zal zijn terwijl andere scholen de deur dicht houden. Dit terwijl het nieuwe beleid mede als doel heeft de keuzevrijheid van zorgleerlingen en hun ouders te waarborgen. Zo is het mogelijk dat bijzondere scholen vanwege hun angst voor een oudervlucht meer geneigd zullen zijn om zorgleerlingen te weigeren dan openbare scholen. Of dit ook werkelijk gebeurt, kan nagegaan worden door scholen te laten bijhouden hoeveel zorgleerlingen zich bij hen aanmelden en hoeveel zij daarvan hebben toegelaten (de Onderwijsinspectie zou hierop kunnen controleren). De relatief grote beleidsvrijheid van Nederlandse scholen moet daarnaast worden ingeperkt, zodat de draaglast van zorgleerlingen, die nu voornamelijk op de scholen uit de lagere sociaaleconomische milieus terecht komt, gelijkwaardiger wordt verdeeld. Met het huidige wetsvoorstel (heroverweging) Passend Onderwijs wordt strategisch gedrag van scholen namelijk niet voorkomen en komt de positie van de ouders in het geding, zo vindt ook de ECPO³³ (ECPO 2011, 19-20, 25-28).

De invoering van een zorgplicht voor scholen, zoals geformuleerd in de heroverweging Passend Onderwijs moet nader beschouwd worden. Scholen worden verplicht om binnen het samenwerkingsverband een passende onderwijsplek voor de aangemelde leerling te vinden wanneer de school dit zelf niet kan bieden. Dergelijke samenwerking kan er echter toe leiden dat bepaalde scholen als 'afvoerputje' gaan fungeren, omdat zij meer open staan voor zorgleerlingen dan andere scholen (nu al zijn er immers grote verschillen tussen de percentages zorgleerlingen op scholen). Naast het feit

---

³³ ECPO staat voor Evaluatie Commissie Passend Onderwijs. De ECPO is ingesteld om de experimenten en veldinitiatieven Passend onderwijs te evalueren en de staatssecretaris van OCW over de vormgeving van Passend Onderwijs te adviseren (informatie afkomstig van <http://ecpo.nl/>, bezocht op 20 juni 2011).

dat er zodoende een soort speciale school binnen het reguliere onderwijs ontstaat, zou dit een forse inperking van de keuzevrijheid van leerlingen en hun ouders betekenen. Bovendien zou dit kunnen leiden tot een toename van het aantal thuiszitters, wanneer ouders weigeren hun kind te plaatsen op de school die hen door het samenwerkingsverband als het ware verplicht gesteld wordt. Om de keuzevrijheid te kunnen waarborgen moet de overheid tijdens de invoering van passend onderwijs regelmatig evalueren, zodat eventuele bijsturing mogelijk is. De registratie van thuiszitters moet beter en er moet onderzocht worden hoe ervoor gezorgd kan worden dat er een gelijkwaardige verdeling van zorgleerlingen over het onderwijsveld kan plaatsvinden, in plaats van, zoals nu het geval blijkt te zijn, dat de lagere sociaaleconomische milieus de klap opvangen.

Daarnaast is het van belang dat met de invoering van de heroverweging Passend Onderwijs de docenten niet uit het oog verloren worden. De werkdruk van docenten ten aanzien van zorgleerlingen wordt over het algemeen als vrij zwaar ervaren. Het zou goed zijn als beleidsmakers rekening houden met de docenten en proberen de lastendruk voor hen zo laag mogelijk te maken. Het blijkt ook per type zorgleerling te verschillen in hoeverre scholen een passend onderwijsarrangement kunnen bieden. Met name leerlingen met gedragsproblemen en leerlingen met het syndroom van Down zijn lastig te handhaven. Het kan daarom zinvol zijn om docenten en zorgcoördinatoren de mogelijkheid te bieden om meer expertise te ontwikkelen met betrekking tot onderwijs aan leerlingen met bepaalde specifieke beperkingen.

Vraaggerichte scholen kunnen bepaalde zorgleerlingen, bijvoorbeeld langdurig zieke kinderen of leerlingen met leer- en ontwikkelingsproblemen beter handhaven dan aanbodgerichte scholen. Het is op basis van documentatie echter niet altijd even duidelijk welke didactische werkvorm een school hanteert. Opdat zorgleerlingen en hun ouders een weloverwogen keuze kunnen maken voor de middelbare school is het van belang dat dit gemakkelijker duidelijk wordt. Dit kan worden gerealiseerd door middel van een relatief lichte administratieve last: scholen kunnen bij het aanleveren van de informatie voor de Scholenwijzer verplicht worden gesteld om in een aantal vastgestelde termen te vermelden welke didactische werkvorm men hanteert, zodat de scholen onderling met elkaar te vergelijken zijn. Een andere optie is een vermelding op de website of in de schoolgids van de school. Ook hierbij zou dan moeten gelden dat er gebruik wordt gemaakt van eenduidig taalgebruik, zodat de scholen met elkaar te vergelijken zijn.

8.2 Aanbevelingen ten behoeve van verder onderzoek

Dit onderzoek biedt inzicht in rol van schoolkenmerken bij het handhaven van zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs. Hoewel in de literatuur in vele gevallen, alsmede door de meeste respondenten, de mening wordt uitgesproken dat het plaatsen van zorgleerlingen op het reguliere onderwijs wenselijk is vanwege de mogelijkheid om mee te draaien in de normale maatschappij en het verbeterde toekomstperspectief is niet duidelijk hoe de doelgroep hier zelf over denkt. Voelen zorgleerlingen zich wel thuis op het reguliere onderwijs, of vinden zij het juist vervelend om het 'andere' jongetje of meisje in de klas te zijn? En hoeveel moeite kost het hen om zichzelf staande te houden op een reguliere school voor voortgezet onderwijs?

Hetzelfde geldt voor de ouders van zorgleerlingen, hoe ervaren zij de begeleiding van hun zoon of dochter op het reguliere onderwijs en wat zou volgens hen beter kunnen? Stichting De Ombudsman³⁴ houdt op het moment een enquête onder ouders van zorgleerlingen over hun positie in het onderwijs, een kwalitatief onderzoek onder een aantal ouders van zorgleerlingen zou daarnaast aanvullende inzichten kunnen bieden.

Een derde belangrijke doelgroep zijn de docenten. De werkdruk die zij ervaren ten aanzien van zorgleerlingen is vrij hoog. Waar ligt dit volgens hen aan en hoe zou deze druk kunnen worden verlicht?

Ook is het heel goed mogelijk dat andere variabelen dan de vier die in dit onderzoek aan de orde zijn gekomen, een rol spelen in de handhaving van zorgleerlingen op het reguliere voortgezet onderwijs. Zo zou er gekeken kunnen worden naar verbanden met de schoolgrootte (zo gaf een respondent aan dat zijn school zorgleerlingen goed kon handhaven omdat het een kleine school was), de samenstelling van het docententeam, de bestuurlijke constructie van de overkoepelende schoolbesturen en de mate van stedelijkheid (verschillen tussen steden en platteland).

Daarnaast kan het interessant zijn om over een aantal jaar een vervolgonderzoek te doen binnen dezelfde regio, om te kijken of de verbanden met de invoering van de heroverweging Passend Onderwijs zijn veranderd en zo ja, in welk opzicht.

Tenslotte is het in het kader van de EU-samenwerking op het gebied van het verminderen van voortijdig schoolverlaten interessant om een vergelijking te maken met het

---

³⁴ Voor meer informatie over deze enquête, zie: <http://www.deombudsman.nl/onderzoek-positie-ouders-in-het-onderwijs> (bezoekt op 8 juni 2011).

onderwijs aan zorgleerlingen in andere grote steden in de EU. Hoe gaat men daar met zorgleerlingen om en wat kan Nederland daarvan leren?

9. Samenvatting

In dit onderzoek is zijn de verbanden onderzocht tussen vier schoolkenmerken en de handhavingsmogelijkheden van zorgleerlingen op reguliere scholen voor voortgezet onderwijs in Den Haag. De vier schoolkenmerken die in dit onderzoek centraal staan zijn het sociaaleconomische milieu, de denominatie, het onderwijsniveau en de didactische werkvorm van de school.

Aan de hand van een bureauonderzoek onder 51 scholen en aanvullende informatie van 24 zorgcoördinatoren is gebleken dat het sociaaleconomische milieu, het onderwijsniveau en de didactische werkvorm een rol spelen in de handhaving van zorgleerlingen. Wat betreft het sociaaleconomische milieu betekent dit dat naarmate het milieu stijgt, het percentage zorgleerlingen daalt. Scholen uit een lager sociaaleconomisch milieu vangen zodoende meer zorgleerlingen op dan leerlingen uit een hoger sociaaleconomisch milieu.

De denominatie blijkt nauwelijks een rol te spelen in de handhaving van zorgleerlingen. Het aangeboden onderwijsniveau speelt wel een rol: het percentage zorgleerlingen en rugzakleerlingen significant hoger te zijn op homogene scholen, die bovendien vaker voldoende capaciteit beschikbaar hebben om het systeem van interne begeleiding vorm te kunnen geven dan heterogene scholen. Scholen van een hoger onderwijsniveau blijken daarnaast minder vaak over voldoende capaciteit te beschikken om het systeem van interne begeleiding te realiseren, terwijl scholen die lagere onderwijsniveaus aanbieden significant meer zorg- en rugzakleerlingen opnemen dan scholen met hogere onderwijsniveaus.

De didactische werkvorm tenslotte, speelt ook een rol in de handhaving van zorgleerlingen: vraaggericht onderwijs vangt significant meer zorgleerlingen op dan aanbodgericht onderwijs en het onvertraagde slagingspercentage van de zorgleerlingen is op het vraaggerichte onderwijs significant hoger. Het aanbodgerichte onderwijs signaleert en bespreekt problemen bij leerlingen bovendien minder vaak op een systematische wijze dan scholen voor vraaggericht onderwijs.

Bronnenlijst

Afbeelding op voorblad: spotprent afkomstig van <http://www.amazigh.nl/2011/03/zorgleerlingen-worden-geweerd/> op 29 mei 2011.

Algemene Rekenkamer (2010), *Zorgleerlingen in het primair en voortgezet onderwijs*, Terugblik 2010, 16 maart 2010, Den Haag.

Algemene Rekenkamer (2006), *Staat van de beleidsinformatie*, Den Haag.

Allen, J. & Meng, C. (Research Centre for Education and the Labour Market) (2010), *Voortijdig schoolverlaters: Aanleiding en gevolgen*, Universiteit van Maastricht.

Bolt, L. van der, & Jepma, IJ. (2009), *Van goed, naar beter, best. Onderzoek naar de organisatie, kwaliteit en opbrengsten van de leerlingenzorg in het Amsterdamse basisonderwijs*. Utrecht.

Bosker, R.J. (2002), 'Veranderende onderwijskansen?', IN: Vrooman, J.C. (red.) (2002), *Sociale ongelijkheid: breuk of continuïteit?*, SISWO/NSV-reeks, Amsterdam.

Bijsterveldt-Vliegthart, M. van (OCW) (2010), *Aanpak voortijdig schoolverlaten*, brief aan de Stichting van de Arbeid, 12 mei 2010, Den Haag.

Bijsterveldt-Vliegthart, M. van & Zijlstra, H. (OCW) (2011), *Naar passend onderwijs*, brief aan de Tweede Kamer, 31 januari 2011, Den Haag.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2010), *Jaarboek onderwijs in cijfers 2010*, Den Haag/Heerlen.

Coalitie voor Inclusie (2010), *Werk ontmoeting Samen Leren*, werkdocument, 'het VN-verdrag bepaalt: inclusief onderwijs is een recht voor alle kinderen', 8 december 2010.

Corten, R. & Dronkers, J. (2005), 'Schoolprestaties van leerlingen uit de lagere strata op openbare, bijzondere en privé-scholen: een cross-nationale test van de Coleman & Hoffer-thesen', *Pedagogische Studiën* 2005 (82), 205-222.

Dijsselbloem, J.R.V.A. (2008), *Tijd voor onderwijs*, Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen (Commissie Dijsselbloem), 13 februari 2008, Den Haag.

Drenthjournaal.nl (2011), *Belangrijke rol geloof bij integratie Gomarus College*, 8 januari 2011.

Dronkers, J. & Robert, P. (2004), 'De effectiviteit van openbaar en bijzonder onderwijs: een crossnationale analyse', *Mens & Maatschappij* 79, 2 (170-192).

ECPO (Evaluatiecommissie Passend Onderwijs) (2011), *Aanbevelingen bij het wetsvoorstel passend onderwijs*, mei 2011, ECPO, Den Haag.

Eekelen, J.A.H. van (LoBoRon) (2010), in opdracht van Ingrado (vereniging voor Leerplicht en RMC), *Thuiszittersonderzoek Ingrado 2008-2009, Oost West – thuis is het ook niet alles*, Arnhem.

Elsevier (2008), *Wajong: 18 jaar en levenslang ziek*, 9 april 2008.

Elsevier (2007), *Kosten speciaal onderwijs stijgen tot 1 miljard*, 6 december 2007.

Engbersen, G. & Snel, E. (2002), 'Over oude en nieuwe vormen van ongelijkheid in de Nederlandse verzorgingsstaat', IN: Vrooman, J.C. (red.) (2002), *Sociale ongelijkheid: breuk of continuïteit?*, SISWO/NSV-reeks, Amsterdam.

Herweijer, L. (2008), in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*, Den Haag.

Huizingh, E. (2007), *Applied Statistics with SPSS*. Sage publications, London.

Jepma, IJ. (2003), *De schoolloopbaan van risicoleerlingen in het primair onderwijs*, Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

KPC groep (2011), *Begeleiden zorgleerlingen*, Website KPC Groep (via: <http://www.kpcgroep.nl/Beroepsonderwijs/Basiskwaliteit/Begeleiden-zorgleerlingen.aspx>, op 9 april 2011).

Kooiker, S.E. (2006), in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) *Jeugd met beperkingen, rapportage gehandicapten 2006*, Den Haag, maart 2006.

Kooijman, B. (2007), *Korte neuzen*, NRC, 15 september 2007, Reactie op 'aanval tegen uitval' van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Ledoux, G., Smeets, E., Veen, I. van der (2005), *Verwijsgedrag van scholen met veel achterstandsleerlingen*, ITS, Radboud Universiteit Nijmegen, SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam.

Ledoux, G. & Veen, A.M. (2009), *Beleidsdoorlichting onderwijsachterstandenbeleid. Periode 2002-2008*, SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

Nationale Ombudsman (2011), *Hoera, ik ga weer naar school!*, januari 2011, Drukkerij van Tilburg, Waddinxveen.

Nieuwenhof, F. van den (2009), *Zorgleerlingen hebben meer structuur nodig*, KPC-Groep, januari 2009, Den Bosch.

NU (2010), *Coalitie blijft besparen op zorgleerling*, NU.nl, 10 november 2010 (via: <http://www.nu.nl/algemeen/2375768/coalitie-blijft-besparen-hulp-zorgleerling.html> op 18 januari 2011).

NU (2011b), *Kinderen te vaak lang thuis*, NU.nl, 30 maart 2011 (via: <http://www.nu.nl/binnenland/2480401/kinderen-vaak-lang-thuis.html>, op 31 maart 2011).

NU (2011a), *Scholen weren nu al zorgleerlingen*, NU.nl, 4 maart 2011 (via: <http://www.nu.nl/binnenland/2460360/scholen-weren-al-zorgleerlingen.html>, op 25 april 2011).

Onderwijsinspectie (Inspectie van het Onderwijs) (2010), *De staat van het onderwijs*, onderwijsverslag 2008/2009, april 2010, Utrecht.

Samenwerkingsverband Zuid-Holland West (2010), *Naar een dekkend aanbod van onderwijs(zorg)voorzieningen in de regio Haaglanden*, notitie conferentie 23 mei 2010, Website Samenwerkingsverband Zuid-Holland West, via: http://www.swvzhw.nl/assets/swvzhw/upload/conferentie_26mei2010_notitie_naar_een_dekkend_netwerk_van_onderwijs_zorg_voorzieningen_in_regio_haaglanden_1275399668.pdf, op 25 april 2011).

Smeets, E., Veen, I. van der, Derriks, M. & Roeleveld, J. (2007), *Zorgleerlingen en leerlingenzorg op de basisschool*, ITS, Radboud Universiteit Nijmegen, SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam.

Stoutjesdijk, R & Scholte, E.M. (2009), Cluster 4 speciaal onderwijs: een vergelijking tussen leerlingen op cluster 4 scholen en cluster 4 rugzakleerlingen, *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 48, 161-169.

Swaan, A. de (2007), *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde staten in de nieuwe tijd*. Bert Bakker, Amsterdam 2004 (zesde druk).

Thiel, S. van (2007), *Bestuurskundig onderzoek. Een methodologische inleiding*. Coutinho, Bussum.

Traag, T. & Velden, R.K.W. van der (Research Centre for Education and the Labour Market) (2008), *Early school-leaving in the Netherlands. The role of student-, family- and school factors for early school-leaving in lower secondary education*, maart 2008, Universiteit van Maastricht.

Trappenburg, M. (2009), *Actieve solidariteit*, rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar sociaal-politieke aspecten van de verzorgingsstaat aan de Universiteit van Amsterdam, Vossiuspers UvA.

Verhoeven, M. (2009), *Als passend onderwijs niet in de rugzak past, best practices uit de praktijk van de Onderwijsconsulenten*, september 2009, Den Haag.

Winckel, V. van de (2010), *De effecten van activerend overheidsbeleid, casus Weer Samen Naar School*, afstudeerscriptie Master Bestuur en Beleid aan de Universiteit Utrecht.

Bijlage – Vragenlijst zorgcoördinatoren (digitale versie)

Geachte zorgcoördinator,

Fijn dat u meewerkt aan dit onderzoek. Uw gegevens zullen uiteraard anoniem worden verwerkt en alleen worden gebruikt voor dit onderzoek.

De resultaten van dit onderzoek worden in juli 2011 gepresenteerd. Indien u een kopie van het onderzoeksverslag wenst te ontvangen, dan kunt u dit aangeven in het opmerkingenveld aan het einde van deze vragenlijst (gaarne naam en emailadres vermelden).

1. Wat is de naam van uw school?

2. Hoe zou u de didactische werkvorm van uw school definiëren?

- Zeer vraaggericht
- Overwegend vraaggericht
- Deels vraaggericht/deels aanbodgericht
- Overwegend aanbodgericht
- Zeer aanbodgericht
- Weet niet

Evt. toelichting:

3. Wat is de visie van uw school op zorgleerlingen?

4. Hoeveel leerlingen hebben een rugzak (leerlinggebonden financiering) bij u op school?

5. Welke rugzakleerlingen zijn bij u op school vertegenwoordigd?

- Cluster-1 (visuele beperkingen)
- Cluster-2 (auditieve beperkingen en spraak-taalproblematiek)
- Cluster-3 (lichamelijke of verstandelijke beperking, zeer moeilijk lerend)
- Cluster-4 (gedragsproblemen en psychiatrische stoornissen)
- Geen

Opmerkingen:

6. Hoeveel zorgleerlingen in ruime zin zijn (bij benadering) aangemeld voor het schooljaar 2009-2010, en hoeveel daarvan zijn uiteindelijk op uw school toegelaten?

NB: in ruime zin wil zeggen dat het hier niet alleen om zorgleerlingen met leerlinggebonden financiering gaat, maar om alle leerlingen die extra begeleiding nodig hebben in het onderwijs.

7. Kunt u een schatting maken van het huidige aantal zorgleerlingen in ruime zin op uw school?

8. Welke zorgleerlingen zijn op uw school vertegenwoordigd?

- Achterstandsleerlingen
- Blinde/slechtziende leerlingen
- Dove/slechthorende leerlingen
- Langdurig zieke kinderen
- Leerlingen met gedragsproblemen
- Leerlingen met psychiatrische of sociaal-emotionele problemen (waaronder faalangst)
- Leerlingen met leer- of ontwikkelingsproblemen
- Leerlingen met lichamelijke beperkingen
- Leerlingen met het syndroom van Down
- Leerlingen met dyslexie/dyscalculie
- Anders, namelijk:

9. Indien uw school meerdere niveaus aanbiedt, kunt u dan aangeven in welk(e) niveau(s) de zorgleerlingen voornamelijk vertegenwoordigd zijn?

- Niet van toepassing, mijn school biedt slechts één niveau aan
- PRO
- Vmbo-b/k
- Vmbo-g/t
- Havo
- Vwo
- Mijn school biedt meerdere niveaus aan, maar er zijn geen significante verschillen tussen de niveaus wat betreft zorgleerlingen

10. Is er een bepaalde categorie zorgleerlingen die er in aantallen uitspringt op uw school?

- Nee
- Ja, namelijk:

11. Waardoor komt het dat deze groep op uw school oververtegenwoordigd is ten opzichte van de andere categorieën zorgleerlingen?

12. Hoeveel zorgleerlingen behalen onvertraagd de eindstreep bij u op school (percentage)?

13. Hoeveel zorgleerlingen behalen vertraagd de eindstreep bij u op school (percentage)?

Vragen over het zorgadviesteam

Nu volgt een viertal vragen over het zorgadviesteam.

14. Heeft u beschikking over een zorgadviesteam?

- Ja
- Nee
- Weet niet

15. Hoe vaak is er overleg met het zorgadviesteam (gemiddeld per schooljaar)?

16. Hoe typeert u de samenwerking met het zorgadviesteam?

- Uitstekend
- Goed
- Redelijk
- Matig
- Slecht
- Geen mening

17. Vindt u dat het zorgadviesteam een meerwaarde biedt ten opzichte van de situatie zonder zorgadviesteam?

- Ja
- Nee
- Geen mening

Evt. toelichting:

Kansen en knelpunten

Nu volgt een drietal open vragen over de werkdruk van docenten en kansen en knelpunten voor zorgleerlingen in het reguliere voortgezet onderwijs.

18. Hoe zou u de werkdruk van de docenten typeren ten aanzien van zorgleerlingen?

19. Wat zijn volgens u kansen voor zorgleerlingen in het reguliere voortgezet onderwijs (t.o.v. speciaal onderwijs)?

20. Wat zijn volgens u knelpunten voor zorgleerlingen in het reguliere voortgezet onderwijs (t.o.v. speciaal onderwijs)?

21. Zou u per stelling willen aangeven in hoeverre u het ermee eens bent?

	Zeer mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Zeer mee oneens
Op onze school is voldoende capaciteit beschikbaar om het systeem van interne begeleiding te kunnen realiseren.	☐	☐	☐	☐	☐
Op onze school worden problemen bij leerlingen op een systematische wijze gesignaleerd en besproken.	☐	☐	☐	☐	☐
Zorgleerlingen in de klas vragen meer aandacht van de docent, wat leidt tot een daling van de resultaten van de gehele klas.	☐	☐	☐	☐	☐
Als wij op school meer zorgleerlingen aannemen, zullen ouders van de 'gewone' leerlingen hun kinderen van school af halen, waardoor wij uiteindelijk alleen met de zware gevallen zullen overblijven.	☐	☐	☐	☐	☐

Evt. opmerkingen:

22. In hoeverre denkt u dat uw school zorgleerlingen met de volgende problemen een passend onderwijsarrangement kan bieden?

	Gemakkelijk	Met enige moeite	Met veel moeite	Niet	Weet niet
Auditieve beperkingen	☐	☐	☐	☐	☐
Gedragsproblemen	☐	☐	☐	☐	☐
Hoogbegaafde kinderen	☐	☐	☐	☐	☐
Langdurig zieke kinderen	☐	☐	☐	☐	☐
Leer- en ontwikkelingsproblemen	☐	☐	☐	☐	☐
Lichamelijke beperkingen	☐	☐	☐	☐	☐
Psychiatrische en sociaal-emotionele problemen	☐	☐	☐	☐	☐
Syndroom van down	☐	☐	☐	☐	☐
Visuele beperkingen	☐	☐	☐	☐	☐

23. Hoe staat uw school tegenover het principe van inclusief onderwijs, waarbij alle leerlingen met beperkingen onderwijs krijgen op reguliere scholen?

- Zeer positief
- Matig positief
- Neutraal
- Matig negatief
- Zeer negatief
- Geen mening

Evt opmerkingen:

24. Dit is het einde van de vragenlijst. Ik dank u hartelijk voor uw medewerking.

Indien u nog opmerkingen heeft, kunt u die hieronder vermelden.

Indien u een kopie van het onderzoeksverslag wenst te ontvangen kunt u hieronder uw naam en emailadres achterlaten.